

A sumer—magyar nyelvrokonítás

(Adalékok egy jelenség természetrajzához)

Engedtessek meg, hogy cikkemet¹ egy talán esetlegesnek látszó, de valójában rendkívül jellemző történetkével kezdjem. 1973 telén a körzeti orvosunk rendelőjében recepteket írtam. Az orvost egy idős, nyugdíjas kollégája helyettesítette. Amikor a recept fejének kitöltéséhez munkahelyemet kérdezte meg, s kiderült, hogy ókori történeti tanszéken dolgozom, a bácsi letette a tollat, és csillogó szemmel mesélni kezdett egy — úgymond — lenyűgözően érdekes, a magyarságotudatot gyökeresen átalakító könyvről, amely engem szakma szerint is közelről érdekelhet. A könyvismertetés több mint fél órán át tartott, a többi beteg türelmetlenkedett; a bácsit végül az asszisz-

¹ A cikk egy, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1974. március 12-én tartott előadásom alapján készült. Az előadáshoz annak idején hozzá-
szólt ELEKES LAJOS, HAHN ISTVÁN és BÁLINT CSANÁD; értékes kiegészítő megjegyzéseiket ezúton is köszönöm. Köszönetem illeti továbbá MÓCSY ANDRÁST, DIÓSZEGI ISTVÁNT és DOMOKOS PÉTERT, akik a szöveg végleges kidolgozására buzdítottak. — A *sumer* szó használatát illetően itt tartom szükségesnek megjegyezni a következőket. A nyelv elnevezése Európában — a kezdeti idők bizonytalansága után — az akkád nyelvű forrásokban használt névformához igazodott. A *šumerū* magyarul legjobban a *sumer*, tudományos átírásban a *šumer* formában adható vissza, ezért én következetesen ezt használok. A *sumer* mellett a régebbi magyar irodalomban a név más formáival is találkozhatunk: *sumér*, *sumír* vagy *sumvir*, *szumvir* stb. Ezek közül a *sumér* kétségen kívül a francia írásmód (*sumérien*) nyomán keletkezett, betűjejtéssel; a *sumír* az assziriológia egy rég letűnt korszakából maradt fenn, azokból az időkből, amikor az *e* és *i* tartalmú ékjeleket mind *i*-vel fonétizálták (pszeudo-itacizmus); a *sumír* második szótagjának magánhangzója már a magyarban nyúlt meg, merő tévedésből; a *szumír* pedig a nyugat-európai nyelvek kényelmességre törő átírásának kezdő mássalhangzóját honosította. A név eredeti (akkád) formájában a szókezdő mássalhangzó vitathatatlanul *s*, a második szótag magánhangzója pedig ugyancsak vitathatatlanul rövid, bár magyar megfelelőjénél valószínűleg zártabb képzésű *e*. A név hangalakját legutóbb részletesen tárgyalta C. WILCKE, in: P. GARELLI (Éd.): *Le palais et la royauté*. (Archéologie et Civilisation.) Paris 1974. 202 skk., kül. 230. Minthogy a szóhasználat ma ingadozást mutat, a helyes forma, a *sumer*, azt hiszem, egyelőre még nagyobb nehézségek nélkül elterjeszhető volna. — Még egy megjegyzés, cikkem egyik, új képzési szavához. A *sumer* nyelvvel és kultúrával foglalkozó tudomány-szakot — az ékiráskutatás vagy a szó tágabb értelmében vett assziriológia egyik ágát — a nemzetközi szakirodalom egyöntetűen a *sumerológia* névvel illeti. Ezt a szót én is kizárólag ebben az értelemben használok. Ámde a magyar sajtóban a *sumerológia* használata terén bizonyos zavar mutatkozik: tekintettel a *sumer*—magyar nyelvrokonítás elméletére, a szó hovatovább lebecsülő, pejoratív jelentést vesz fel. (Vö. pl. legutóbb VITÁNYI IVÁN rövid megjegyzésében, amelynek tartalmával egyébként messzemenően egyetértek magam is: *Valóság* 18/2 [1975]: 99.) Hogy az ily módon kibontakozó fogalomzavarnak elejét vegyük, a *sumer*—magyar nyelvrokonítást célszerűnek látszik kirekeszteniünk a *sumerológia* jelentésköréből. Ennek érdekében én a *sumer*—magyar nyelvrokonítást alább a „*sumer*—magyarológia” szóval fogom jelölni.

tenső szakította félbe. A könyv, amelyet az orvos a figyelmembe ajánlott, **BADINY JÓS FERENC** munkája volt.²

Az apró esemény, úgy vélem, minden szempontból jellemző a helyzetre. A sumer—magyar rokonság híveivel a mai magyar hétköznapiakban bárhol találkozhatunk. A hívők között igen sok az idős, a nyugdíjas, de a kör — tegyük hozzá, most már újabb riportok nélkül — nem korlátozódik kizárólag rájuk, vonzza a fiatalabb korosztályokat is. S végül, ezek a tanok itthon leginkább az orvosok, a műszaki értelmiség és a tanárok között terjedtek el.

Mikor kezdődött a térhódítás? Pontos dátumokkal aligha szolgálhat bárki is, a jelenség azonban szemünk előtt zajlott és zajlik, így néhány adat is elég ahhoz, hogy kronológiai mércét állítson emlékeink, hétköznapi tapasztalataink mögé. A Kossuth Könyvkiadó megbocsáthatatlan baklövése volt, hogy — nyilván gyanútlanul — a kezdeményező szerepét játszotta, amikor 1964-ben **BOBULA IDA** könyvének³ egy részét szenzációs olvasmányként közzétette.⁴ Az ókori kelet kutatói annak idején megrökönyödve vették kezükbe a publikációt, **DOBROVITS ALADÁR** írásban emelt szót ellene a kiadónál, tiltakozására egy önkritikus levél volt a válasz, ez azonban a helyzeten már nem változtathatott.⁵ Az *Élet és Tudomány* ugyancsak 1964-ben közölte **SCHEDEL ANDOR** kis cikkét a legrégebb számnevekről, amelyeket azonosnak tartott a magyarral.⁶ A *Nógrád* c. lap 1965-ben közölte **BELITZKY JÁNOS** (különben jónevű levéltáros és történetíró) nyilatkozatát,⁷ majd a *Palócföld* c. irodalmi és művészeti antológia, két részben, terjedelmes dolgozatát,⁸ amelyekben Európa földrajzi neveinek tetemes részét a magyarral hozta összefüggésbe, ugyan nem Bobula irányzatának követőjeként, de ezzel mégis egy irányban haladva.

Ezt megelőzően magyarországi sajtótermék csupán elvétve közölt „sumer—magyarológiai” munkákat, ezek azonban — mint pl. **PASS LÁSZLÓ** cikke az *abrakadabra* szóról, mellesleg mondva, egyházi fórumon⁹ — megmaradtak kurióznak.

Néhány évvel később viszont megindult a sajtó népszerűsítő közleményeibe csempészett utalások özöne. **MARON FERENC**, aki a *Magyar Nemzet* hasábjain mindhalálig fáradhatatlanul hordta külföldi veretű garasait a régészeti dilettantizmus perselyébe, a Veszprém megyei Adorjánháza egyik földrajzi nevében őssumer szót fedezett fel,¹⁰ **TÖRÖK SÁNDOR** a *Népszava*

² **BADINY JÓS FERENC**: *Káldeától Ister-gamig, I. A sumir őstörténet*. Buenos Aires 1971.

³ **BOBULA IDA**: *A sumér—magyar rokonság kérdése*. Buenos Aires 1961.

⁴ **I. BOBULA**: *A sumér kultúra*. In: *Univerzum* 93 [1964]: 78—86. Budapest. Forrásként itt a szerző angol tanulmányai vannak feltüntetve (ezekhez 1. alább, 12. és 17. jegyzet), a szövegezés azonban az imént, a 3. jegyzetben említett könyvet követi.

⁵ A könyv ezt követően aránylag nagy példányszámban terjedt el Magyarországon is.

⁶ **SCHEDEL ANDOR**: *A legrégebb számok*. *Élet és Tudomány* 19/14 [1964]: 660—662.

⁷ Utazás az időben. Az őshazáról, vándorlásokról, az etruszk és sumér kérdéssről nyilatkozik **Belitzky János**. *Nógrád* 1965. december 5. (Tóth Elemér.)

⁸ **BELITZKY JÁNOS**: *Beszámoló egy készülő tanulmányról*. In: *Palócföld. Nógrádi írók és művészek antológiája* Salgótarján 1965. 76—103. **BELITZKY JÁNOS**: *Válasz néhány kérdésre*. In: *Palócföld stb.* Salgótarján 1965. 59—79. — *Bírálatához* 1. **HAJDÚ PÉTER** alább, a 39. jegyzetben első helyen idézett tanulmányát, 14. 1., jegyzet.

⁹ **PASS LÁSZLÓ**: *Az ABRAKADABRA megfejtése*. *Theológiai Szemle* ÚF 4 (1961): 234—237. — *Vö.* alább, 32. jegyzet is.

¹⁰ **MARON FERENC**: *Hóttasfák, Katyor, Avas*. Az egész ország gyűjti a régi földrajzi neveket. *Magyar Nemzet* 1969. december 9.

„Szép Szó” c. mellékletében közölt őstörténeti sorozatában jobb ügyszó méltó lelkesedéssel kivonatolta — persze, szalonképesség céljából, a források megnevezése nélkül, sőt egyáltalán, hallgatva a sumerekről is — a „sumer—magyarológus”-ok óshaza-elméleteit.¹¹ E két példát csupán véletlenszerűen ragadtam ki, gyűjtésemben számos hasonló akad.

A kronológia teljesen egyértelmű: a sumer—magyar nyelvrokonítás magyarországi ostroma az 1960-as évek derekán kezdődött. A mozgalom a nyugati magyar emigráció köreiből mintegy fél évtizeddel korábban bontakozott ki. Hangadóit, akiknek nevéhez a kiadványok többsége fűződik, nagyrészt a II. világháború körüli — de főként utáni — években kerültek külföldre, elgondolásai azonban az első másfél évtized során alig keltettek visszhangot emigráns társaik körében. Az a közeg, amely a sumer—magyar rokonság eszméjét végül is befogadta, majd hangosan terjeszteni kezdte, s végül Magyarországra is eljuttatta, csak 1956—57-ben „szakadt külföldre”. Külön nem kutattam az Országos Széchényi Könyvtár gazdag hungaricagyűjteményében, amelynek az e cikk témájába vágó része amúgy is jobbára zárt anyag, de az általánosítást enélkül is lehetővé teszik a többé-kevésbé véletlenül kezembe került kiadványok — ezekre alább rendre hivatkozni fogok.

A sumer—magyar nyelvrokonítás új hullámát BOBULA IDA első, angol nyelvű könyve indította meg.¹² Ez a munka Magyarországon teljesen észrevétlenül maradt. Közvetett adatok arra utalnak, hogy a nyugati magyar emigráció sem fogadta kitérő lelkesedéssel.¹³ A tudományos élet állásfoglalására pedig mi sem jellemzőbb, mint hogy mindössze két recenzió foglalkozott vele. Az egyik, MAURICE LAMBERT, a neves francia sumerológus tollából, hűvösen elutasító;¹⁴ a másik, a kiváló LOTZ JÁNOSÉ, maga a teljes megsemmisítés.¹⁵ Ezt követően BOBULA egy sor kisebb tanulmányt tett közzé, nagy-

¹¹ Vö. többek között TÖRÖK SÁNDOR: Az ókor első „térképei” Ázsia szívében. Nép-szava 1970. augusztus 20.

¹² I. BOBULA: Sumerian Affiliations. A Plea for Reconsideration. Washington, D. C. 1951 = Herencia de Sumeria. Mexico 1967. (Museo de las Cultura, Ser. Científica, 2.)

¹³ Erre vonatkozóan elég, ha utalunk azokra a visszatekintésekre, amelyek BOBULA könyvének egykori fogadtatását írják le; vö. pl. a Sumir Híradó. Magyar Newsletter 1. számában (1973. november): „Miért van az, hogy amint valaki a »sumir-kérdést« komolyabb formában felveti, azonnal megindul ellene a személyes támadások özöne, ... a kétségek keltése, ... a lekicsinylés bizonyos — elsősorban »magyar« körök részéről? Dr. Bobula Ida léte veszélyben forgott csak azért, mert a sumir és magyar szavakat egyeztetette. ...” stb. Ugyanitt olvasható BOBULA egy nyilatkozata is: „Mikor az ötvenes években próbáltam közölni szumir kutatásaim eredményeit, a magyarság hatalmas ellenségeinek ércfalába ütköztem. Magas pozíciókból, pénzzel, ígéretekkel, fenyegetésekkel, vesztegetéssel befolyásolták az emigráns lapok szerkesztőit, hogy ne közöljék írásaimat.” A cikk egyébként a sumer—magyar nyelvrokonítás elleni ármánynak tulajdonítja, hogy a nézet egyik hirdetőjét Amerikában suhancok agyonverték, egy másik hívójét az országúton halálra gázolták. [!] — Vö. alább, 16. jegyzet.

¹⁴ M. LAMBERT: Revue d'Assyriologie 46 [1952]: 217—221; a recenzió legpozitívabb mondata így hangzik: „... à notre avis, le rapprochement avec les hongrois n'est pas a priori utopique...; il est possible que les Sumériens viennent d'Asie Centrale...” Ezzel a kérdéssel alább még foglalkozni fogok; itt csak annyit jegyzek meg, hogy ami M. LAMBERT véleményében megengedő elismerésnek látszik, voltaképpen csak kutatás-történeti reflexió.

¹⁵ J. LOTZ: Word 8 [1952]: 286—287. Ebben a recenzióban ilyen mondatok olvashatók: „... the author is unfamiliar with even elementary techniques of comparative linguistics”; „the author shows a sovereign disregard for historical and comparative facts of Hungarian” stb.

részt tiszavirág életű emigráns lapokban vagy folyóiratokban,¹⁶ olykor angolul.¹⁷ Tanulmányait végül JÓŠ FERENC — a későbbi BADINY JÓŠ FERENC — formálta magyar nyelvű könyvvé Buenos Airesben, a GR. KÁROLYI ISTVÁN elnöklete alatt működő Sumér—Magyar Tudományos Társaság megbízásából.¹⁸ Ez a könyv vált aztán ismertté mind a nyugati magyar emigráció köreiből, mind pedig Magyarországon.

BOBULA munkássága nyomán a sumer—magyar nyelvrokonítás irodalma valóságosan burjánzani kezdett. Első hívei, pl. GOSZTONYI KÁLMÁN,¹⁹ TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA²⁰ és mások, még csak részletkérdésekkel foglalkoztak, később azonban átfogó tanulmányok láttak napvilágot, röplapszerű kiadványokon,²¹ néhány lapos füzetekben, mind nyomtatva, mind sokszorosítva,

¹⁶ BOBULA első magyar nyelvű cikkeit — amelyekből a fent, a 3. jegyzetben idézett könyve összeállt — felsorolja [BADINY] JÓŠ FERENC, a kötet 125 k. lapján; a cikkek a Fáklya, Új Magyar Út, Magyar Könyvtár c. lapokban, ill. gyűjteményben jelentek meg. — BOBULA nézeteit heves bíráló fogadta, vö. pl. FOLTINY ISTVÁN, in: Civitas Dei. A Magyar Katolikus Tudományos és Művészeti Akadémia Évkönyve. I. New York 1956. 111—122; TARCZ SÁNDOR: Krónika 1954. márc.—jún.; vö. fent, 13. jegyzet, és alább, 60. jegyzet is.

¹⁷ Így pl. I. BOBULA: The Great Stag. A Sumerian Divinity and Its Affiliations. Anales de historia antigua y medieval. Buenos Aires 1953. 119—126; Sumerian Technology. A Survey of Early Material Achievements in Mesopotamia. Smithsonian Report for 1959. Washington, D. C. 1960. 637—675. L. még: The Sumerian Goddess Ba-U. H. n. 1952. [Rotaprint.] — Vö. továbbá fent, 12. jegyzet, és alább, 18. jegyzet.

¹⁸ Vö. fent, 3. jegyzet. — Bobula ezt követően kiadott munkáiból: I. BOBULA: Origin of the Hungarian Nation. Gainesville, Florida 1966. (Problems Behind the Iron Curtain Series [!], 3.); BOBULA IDA: Kétezer magyar név sumir eredete. Montreal 1970.

¹⁹ Vö. GOSZTONYI KÁLMÁN: Tanulmány. Párizs 1959. (Művelődéstörténeti és nyelvtudományi egyeztetések 2.); A kazár anyanemzet [!] birodalma és nyelve 1—6. [stb. ?] Ahogy lehet, 120., 122—124., 126—127. szám, Párizs 1961—1962; Az összehasonlító nyelvészet az emigrációban. Ahogy lehet, 121. szám, Párizs 1961; Sumér nyelvészet jobbról és balról. [Kézirat] Párizs 1962; A Gilgamesz-eposz befejezése. [Kézirat] 1970 k. (Az Antik Tanulmányok szerkesztőségéhez beküldött kézirat végül is közöletlen maradt.) — Más források, pl. mindjárt az alább következő jegyzetben idézendő tanulmányok egyike (Aluta, 21. l., 3. jegyzet), GOSZTONYI sokkal korábbi (1954—) dolgozataira is hivatkoznak.

²⁰ TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA: Magyar földrajzi nevek sumir és akkád eredete. Krónika 1956—1959; Több ezer éves mezopotámiai magyar szövegek. Krónika 1955. dec.—1956. jún. E cikkben különben gyönyörű példa található a mezopotámiai szövegek „ősmagyar” értelmezésére, így: „Ah ti ilat Istar szaharmasa Tammuz”, „Oh te élet, Istar szerelmese, Tammuz”. Az akkád nyelvű vesszor, amely egy himnuszban s más szövegekben is szerepel, itt kissé „elváltoztatott” formában olvasható. Helyes átírása: atti (d) İstar ſa ħarma-ſá Du’uzu, „te vagy (atti, személyes névmás, egyes szám második személy, nőnem) İstar, akinek (ſa, vonatkozó névmás) az ō (-ſá, névmási személyrag, mint fent) szerelmese Tammuz”. Azokon a hibákon kívül, amelyek a két fordítás egyszerű egybevetéséből is kitetszenek — a személyes névmás kettéválasztása: atti, „oh te”; a vonatkozó névmás hozzácspása a következő szóhoz: ſa ħarma-ſá, ebből a szaharmasa, „szerelmese” stb. —, említést érdemel, mert elemi járatlanságra vall, az istennevet jelölő ún. meghatározó jel (determinativum) „elolvasása” és „lefordítása”: (d) helyett ilat, „élet”, holott ezek a jelek sohasem olvasandók. Az akkád szöveg magyar fordítását szemmel láthatóan a ſa ħarma-ſá, „akinek az ō szerelmese (ħarmu)” és a magyar jelentés távoli egybecsengése sugallta. — Vö. továbbá TELEKINÉ KOVÁCS ZSUZSÁNNA: Aluta. Az „Olt” folyó neve. Történelmi és nyelvészeti tanulmány. Warren, Ohio 1963; S. KOVÁCS TELEKI: Sumerian Origin of the Names of the River „Ister-Danube”. In: D. SINOR (ed.): Proceedings of the 27th International Congress of Orientalists (Ann Arbor, Mich. 1967). Wiesbaden 1971. 126—128.

²¹ Finnugor = sumir. A Sumir — Magyar Tudományos Társaság és a Buenos Aires-i Facultad de Sumerologia magyar szemináriumának különleges felvilágosító irata

de vaskos, finom papírra nyomott, pompás bőrbbe kötött könyvekben, sőt több kötetes könyvsorozatokban is. Csupán néhány szerző nevét említem: BÉLA KÉZDY VÁSÁRHELYI DE KÉZD,²² PADÁNYI VIKTOR,²³ BADINY JÓS FERENC,²⁴ GALLUS SÁNDOR,²⁵ RIMANÓCZY LÁSZLÓ,²⁶ NAGY SÁNDOR,²⁷ BARÁTH TIBOR,²⁸ JUAN MÓRICZ,²⁹ CSÓKE SÁNDOR³⁰ stb. Munkáik aránylag sok példány-

a finnugor származási elmélet és elnevezés helytelen volta tárgyában. Buenos Aires 1964. Előszó: GR. KÁROLYI ISTVÁN; szerzők: FOYTA ISTVÁN, PÓK ZOLTÁN, BADINY JÓS FERENC. — FOYTA ISTVÁN magyar őstörténeti munkásságához 1. könyvét: Honnan származunk, mit adtunk a világnak, kik a rokonaink? Buenos Aires 1961. L. még alább, 169. jegyzet.

²² BÉLA KÉZDY VÁSÁRHELYI DE KÉZD: Certain Totemistic Elements in Hungarian Armory. Attila's Armorial. Los escudos de Attila. Attila címerei. Buenos Aires 1963. (Acta Societatis Sumero—Hungaricae 1/1.) Vö. Uő: Certain Totemistic Elements in Hungarian Armory. In: The Sixth International Congress of Genealogy and Heraldry. Edinburgh 1962. — L. még a szerző egy másik művét: Él-e még Attila vére európai családokban? London 1965. (Harsona könyvsorozata 32.)

²³ PADÁNYI VIKTOR: Sumir—magyar nyelv lélekazonossága. [Sic!] H. n. 1961; Two Essays: 1. Hor-aha — harku — horka. (Notes on the Menes Question.) 2. A New Aspect of the Etruscan Provenance. Sydney 1963 (1964?); Dentumagyar. Buenos Aires 1963. (Magyar Történelmi Tanulmány sorozat.); Történelmi tanulmányok. San Francisco, Calif. (és München [?]) 1972; vö. a szerző egyéb — történeti és politikai — tanulmányait is, pl. A nagy tragédia. Szintézis. 1. Így kezdődött... Sydney 1952; Vérbulcsu. Egy ezredéves évfordulóra. Buenos Aires 1954; Tér és történelem. Történetbölcséleti vázlat. Melbourne 1956; Egyetlen menekvés. München 1967. stb.

²⁴ BADINY JÓS FERENC számos röpiratából, dolgozatából, sokszorosított propagandakiadványából valószínűleg nem minden került a kezembe. Ezeket láttam: Nuevas orientaciones en la investigación de las lenguas uralo-altáicas. El pueblo de Nimrud. Dos conferencias. Buenos Aires 1966; Altaic Peoples' Theocracy. A Paper Read at the XXVII. International Congress of Orientalists (Ann Arbor, Mich. 1967). Buenos Aires 1967; A sumir—magyar nyelvazonosság bizonyító adatai. Buenos Aires é. n. (1968 k. ?); BADINY JÓS FERENC spanyol nyelvű előadásainak magyar változata. H. n. (Buenos Aires) é. n. (1968 k. ?), 13—24. l.; Káldeától Ister-gamig, I. A sumir őstörténet. Buenos Aires 1971; The Ethnic and Linguistic Problem of the Parthians. A Paper Read at the XXVIII. International Congress of Orientalists (Canberra 1971). [Sokszorosított gépirat.] Vö. Magyarok a 28. Orientalista Kongresszuson. Ausztráliai Magyarság, 1971. április; New Lines for a Correct Sumerian Phonetics to Conform with the Cuneiform Scripts. A Paper Read at the XXIXth International Congress of Orientalists (Paris 1973). Buenos Aires 1973, vö. in: XXIX Congrès International des Orientalistes, Résumé des Communications. Paris 1973. 1. l. — L. még: Sumir—magyar kérdések és feleletek... „Quo vadis Magyar?” Vitairat. Kiad. a Körösi Csoma Sándor Társaság. Toronto 1972. — Bizonyos mértékig alapvetésnek tekinthető korai dolgozata: A megtalált magyar őstörténelem. A babiloni szumir táblákról leolvasott esztergomi romkápolna [sic!] oroszlanos képének magyarázata. Sydney é. n. (1965 k. ?) — Vö. még alább, 75. jegyzet.

²⁵ Vö. GALLUS SÁNDOR: A magyar és sumer nyelv kapcsolatainak lehetősége. (Említi a fent, a 21. jegyzetben első helyen leírt kiadvány, 16. o. 2. jegyzet.) — Egy-két egyéb adat alapján azonban az a benyomásom, hogy GALLUS a háború előtt itthon kezdett tudományos kutatásait szolid formában próbálta folytatni.

²⁶ Vö. RIMANÓCZY LÁSZLÓ: A világ teremtése. A vízözön legendák. A sziget-világ legendái. Ausztráliai legendák. Mezopotámia. A hettiai [sic!]. A dél-amerikai ős-kultúra. A turán—szumir műveltség dél-amerikai kapcsolatai. [Kézirat] 1967 k.; Az elveszejtett turáni örökség. A semita (zsidó) műveltség a valóság tükrében. Kiad. Kovács Jenő György, [illetve a] Magyar Turán Szumér Szemle. Bruxelles 1974.

²⁷ FESŐÖRI NAGY SÁNDOR: A magyar nép kialakulásának története. Buenos Aires 1969.

²⁸ BARÁTH TIBOR: A magyar népek [!] őstörténete, 1—3. Montreal 1968, 1973, 1974; Tájékoztató az újabb magyar őstörténeti kutatásról. Montreal 1973.

²⁹ JUAN MÓRICZ: Az európai népek amerikai eredete. (Nyersfordítás.) Az eredeti szöveg megjelent: Guayaquil, Ecuador 1968, Talleres gráficos de la Editorial offset Juan Montalvo. — Vö. a Magyar Nemzet 1965. október 31-i számában megjelent hírrel: "Az

ban, folyamatosan jutottak be Magyarországra is, és viszonylag gyorsan élénk visszhangot keltettek.

S ha most legalább futó pillantást akarunk vetni a sumer—magyar nyelvrokónítás külföldi központjaira, tisztában kell lennünk azzal, hogy mindaz, amit központokról, orgánumokról, személyekről mondunk, mindenképpen igen hiányos, és főként legfeljebb ideig-óráig érvényes: a nyugati magyar emigrációnak az a része, amely ezt a tant hirdeti, nem tudott gyökeret verni új hazájának szellemi életében, ezért helyzete — s ezzel együtt a közlés lehetősége is — szüntelenül változik.³¹

A leginkább számottevő központok ma az amerikai kontinensen találhatók. Észak-Amerikában jelenik meg a Szittyakürt c. — már címével is sokat mondó — lap; ez persze csak elvétve foglalkozik „sumer—magyarológia”-val, de akkor igen éles, mégpedig politikai tekintetben éles hangon. Kanadában működik BARÁTH TIBOR és köre. Az Egyesült Államokban FEHÉR

indián és a magyar nyelv rokonságát állapította meg az Amerikában élő magyar régész, Juan Móríc. Indián törzseket tanulmányozott Ecuadorban és Peruban, miközben rájött, hogy csaknem érti nyelvüket, mert annyi szó hasonlót a magyarra. . . Móríc felfedezése a dél-amerikai indiánok eredetére vonatkozó kutatásokat is új irányba fogja terelni.” — Később a világsajtó sokat foglalkozott MÓRICZ és ERICH VON DÄNIKEN együttműködésével, majd vizsgálásával, DÄNIKEN ugyanis — „úrhajós”-elméletének kidolgozásakor — a MÓRICZ felfedezte „bizonyítékok”-ra is támaszkodott (vö. E. v. DÄNIKEN: Zurück zu den Sternen. München—Zürich 1972. 125 k.). végül azonban mind az anyagi, mind a szellemi tulajdon megosztása terén végzetes ellentétek támadtak közöttük (ehhez vö. a Der Spiegel nyomán F. Gy.: DÄNIKEN — a próféta. Világosság 14 [1973]: 384).

³⁰ CSÖKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. New York 1969 (Sumér—Magyar Tanulmányok 1.); Szumir [a belső címlapon: Szumér] — magyar egyeztető szótár. Buenos Aires 1970; 1973²; Sumér—magyar összehasonlító nyelvtan. Buenos Aires 1972. — Az első helyen idézett könyv a Sumér—Magyar Tanulmányok 3. számaként hirdeti CSÖKE A magyar nyelvben továbbélt sumér c. munkáját; hogy ez végül is megjelent-e, nem tudtam megállapítani. — CSÖKE „pályakezdő” dolgozata egyébként még más tárggyal foglalkozott, vö. Perui aymará és quechua nyelvek uralaltáji nyelvi rokonsága. Buenos Aires 1969. (Turáni Akadémia tanulmány sorozata 1.) — Itt említ meg, hogy a „sumer—magyarológia” hatása olyan szerzők dolgozatain is észrevehető, akik nem tartoznak közvetlenül az irányzat táborába; a történelmi és nyelvészeti dilettantizmus gyakran a távolabb állókat is a sumer—magyar nyelvrokónításhoz hasonló felfogásra vezeti. Ilyen mű pl. RUDNAY EGYED Attila trilogia c. sorozata: 1. Igazságok, ferdtések, honfoglalás. Bruxelles 1964 (vö. különösen 52 kk.); 2. Ki volt Tudun, Csák Máté, Székelyek. Uo. 1965; 3. Hogy történt, Egyházi fejlődés, Népek, nyelvek, . . . Ezekiel próféta és a szumirok, . . . Uo. 1966 (vö. különösen 177 kk.); a szerző nézeteit valami felvidéki — és családi — lokálpatriotizmus, helyesebben, elfogultság heviti át, vö. még RUDNAY EGYED: Felvidékünk múltja és a Divék nemzetség. [Kézirat, sokszorosítva] Budapest 1954. — Vö. még: SZABÓ ISTVÁN: Özönvíztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő ritmusú versekben. Buenos Aires é. n. Egy előttem ismeretlen „költő” Ember ősnyelve magyar c. verszetének második része (az első részt nem ismerem, s a második részből is csak töredékek, a 2., 4., 5. ének részletei kerültek a kezembe), amelyhez a szerző nyelvészeti kommentárokat is csatolt, cáfolja a sumer—magyar rokonság elméletét, s helyette a magyarok távol-keleti származását hirdeti.

³¹ Az alább felsorolt sajtótermékekről kimerítő tájékoztatás található NÉMETH MÁRIA bibliográfiájában: Külföldi magyar nyelvű hírlapok és folyóiratok címjegyzéke és adattára. 1945—1970. 2. Nem szocialista országok. Budapest 1972. — Egy-két adatom már az e munka lezárása utáni időkből való. — A nyugati magyar emigráció politikai és szellemi arculatáról árnyalatokban gazdag, hiteles és — számunkra legalábbis — meglepően újszerű képet rajzol NAGY KÁZMÉR: Elvesztett alkotmány. München 1974. A könyv a sumer—magyar nyelvrokónítás „álomvilág”-áról, „őstörténeti kód”-éről is megemlékezik (22 kk.). Vö. egyébként VESZELY PÉTER kitűnő ismertetését is: Magyar emigráns a magyar emigrációról. Nagy Kázmér könyve a magyar politikai emigráció történetéről. Kritika 1974/4: 9—12.

JENŐ MÁTYÁS foglalkozik könyvek kiadásával; első kiadvállalata a Gilgamesh nevet viselte, s az itt megjelent sorozatnak *Studia Sumiro-Hungarica* volt a címe; más kiadványain a Turul Kiadó jelzéssel és a Sumer—Magyar Tanulmányok címmel találkozunk; de szerepe van a Magyar Történelmi Szemle c. folyóirat kiadásában is. A Sumir Híradó. Magyar Newsletter c. sokszorosított lapot Zászlós-Zsóka György szerkeszti. Ugyancsak az Egyesült Államokban jelenik meg az amerikai magyar pulitenyésztők számára írt A puli. The puli c. folyóirat, amelynek hasábjain sumer—magyar pulik csaholnak. Dél-Amerika „sumer—magyarológus”-ai nagyrészt Buenos Airesben gyűltek össze. A Sumer—Magyar Tudományos Társaság köréhez tartozó kiadványok cégjelzésében az Editor Esda, Editorial Transsylvania, Turáni Akadémia, „Magyar Őskutatás” stb. elnevezések szerepelnek, szinte mindegyik könyvön más. Itt működik — a Jezsuita Egyetem professzoraként — BADINY JÓS FERENC. Újabban ő a mozgalom nemzetközi zászlóvivője. Egy időben „táv-hallgatók”-nak levelező doktorátust hirdetett sumerológiából. Később egy könyv-lapsorozatot adott ki, fényképes sokszorosításban, amolyan Tanuljunk könnyen, gyorsan sumerul!-t, amelyet bizományosánál oldalanként 6 Ft-ért Magyarországon is meg lehetett vásárolni.

Európából kevés az adatunk. Párizsban néhány magyar „sumer—magyarológus” hallgatta a francia sumerológusok nyelvi és filológiai előadásait, de minden látható tudományos eredmény nélkül. Az Ahogy lehet c. sokszorosított folyóirat több „sumer—magyarológia”-i dolgozatot közölt. Svédországban jelenik meg az Északi Vártán c. folyóirat, amely kiadói tevékenységet is folytat. Néhány európai „sumer—magyarológus” munkái sajtó kiadásban vagy a nagy központok kiadványaiban jelennek meg.

Ausztráliában (Sydney), a Magyar Történelmi Társulat (!) kiadásában, GALLUS SÁNDOR és mások szerkesztésében jelenik meg a Magyar Múlt. Hungarian Past c. sokszorosított folyóirat, magyar és angol nyelvű közleményekkel.

Nagy nyomatékkel kell rámutatnom arra, hogy a „sumer—magyarológia” semmiképpen sem tekinthető a külföldön élő magyarság egyöntetű véleményének. Ha ezt felednénk, éppen a jelenség természetének lényege maradna elfedve előttünk. A folyóiratok cikkeiben, a könyvek előszavában szinte állandó a panaszos, szemrehányó, vádló hang, amely az emigráns sorstársak közönyét vagy ellenségességét rója meg. Ez, Magyarországról nézve, azt jelenti, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás hívei kint is kisebbségben vannak. Számos jel mutat arra, hogy a nyugati magyar emigráció legjelentékenyebb elméi, akik új hazájukban is az egyetemes magyar kultúra ügyét szolgálják, távol tartják magukat a „sumer—magyarológia” képtelenségeitől. A Magyar Műhely sohasem közölt ilyen tárgyú cikket. Sok emigráns folyóirat, függetlenül politikai állásfoglalásától, elutasítja a sumer—magyar nyelvrokonítást. Nemcsak kiváló szaktudósok határolják el magukat tőle, pl. az ékírás-kutatás minden magyar származású képviselője, hanem a haladó magyar szellemi élet más személyiségei, írók, történészek, filozófusok is. A sumer—magyar nyelvrokonítás a nyugati magyar emigráció egy maroknyi csoportjának ügye.

A „sumer—magyarológia” hazai bázisa két szinten szerveződött; az egyiket a — nevezzük így — tanulmányírók alkották, a másikat a levélírók. Természetesen nem szervezetről van szó, legfeljebb személyes kapcsolatokról: az összetartozás főként egymás kiadatlan kéziratának idézésében nyilvánult

meg. A tanulmányírók eleinte megpróbálták kézírataikat a könyvkiadóknál elhelyezni; én először a Gondolat, a Corvina, az Élet és Tudomány szerkesztőségétől lektorálásra kapott kéziratok révén figyelhettem fel a „sumer—magyarológia” megélénkülésére. A könyvkiadók, dícséretükre legyen mondva, ellenálltak az ostromnak. Ezt követően a tanulmányírók a nagy tudományos könyvtárakat vették célba. A meg nem jelent munkák letétként kerültek az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára kézírattáiraiba; ezek a gyűjtemények összesen több tucat ilyen munkát őriznek a szerzők jóvoltából. Az évek során meghonosodott az a furcsa szokás, hogy a „sumer—magyarológus” tanulmány-írók egymás munkáit, bár a kéziratok több példányban is közkézen forognak, a könyvtári letét katalógus-száma alapján idézik, ezzel jelezve, hogy nem kéziratról, hanem a nyilvánosságnak átadott opus ról beszélnek. S amikor már a könyvtárak is elzárkóztak a kéziratok átvétele elől, megkezdődött a furcsa magyar „szamizdat”-ok sorozata, stencilen, rotaprint vagy xerox eljárással többszörösített kéziratoké, amelyeket a címlap és a gépi eljárás könyvszerűvé tett. Néhány név a termékenyebb hazai szerzők közül: PASS LÁSZLÓ,³² SCHEDEL ANDOR,³³ ORBÁN ÁRPÁD,³⁴ NOVOTNY ELEMÉR³⁵ és ZAKAR ANDRÁS.³⁶ Az 1960-as évek legvégén új jelenség mutatkozik: néhány hazai „sumer—magyarológus” szerző, elégedetlenül a közzététel addig lehet

³² PASS LÁSZLÓ: Nimród feltámadt. [Kézirat] 1964. Vö. fent, a 9. jegyzetet is. — L. még régebbiről: PASS LÁSZLÓ: Nimród népe. Budapest 1941. (Nemzeti könyvtár 53.)

³³ SCHEDEL ANDOR számos — és több változatban is körözött — kézírata közül az alábbiak fordultak meg a kezemben: A sumér kérdés. 1963; A sumérek. 1964; Sumérakkád magyar és magyar sumérakkád szöszedet. 1965; Sumér—magyar—angol szöszedet. 1965; Adalékok Bárczi Géza Magyar Szófejtő Szótárához. 1965; A sumér—magyar nyelvviita. 1966; Feladatok a sumér—magyar kapcsolatok terén. 1967; Sumér—magyar—angol—német szótár. 1969; A magyar technikai kultúra fejlődéstörténete és a nyelvészet. Kézirat [Budapest] 1969. [Rotaprint] — Magyarországi folyóiratban jelent meg a fent, a 6. jegyzetben idézett cikke, továbbá: A puli útja Eridutól Bugacig. A kutya 32/6 [1969. június 6]; a témához, illetve SCHEDEL forrásaihoz és bizonyító anyagához vö. az alább, a 80. jegyzetben idézett tanulmányomat.

³⁴ ORBÁN ÁRPÁD: Nimrud király népe. A magyarok őstörténete. A székelyek eredete. Csíkszereda 1942. (A könyv emlékezetét feleleveníti a Magyar Történelmi Szemle 1/4—5 [1970]: 55 k. közleménye.) Vö. továbbá kézíratai közül a következőket: Őstörténelmünk európai csiszolt kőkori, réz-, bronz- és vaskori legfőbb 12 kútfője. 1962; A kőkénydombi Vénusz szobor beszélőképes gondolatközlési rendszere, olvasata [!], illetve: A kőkénydombi Vénusz sumér hieroglifái és azok olvasata. 1968 (?); Az új (magyar) délies, sokszöges szórokonitási rendszer és diadalútja. 1970 (ehhez a dolgozathoz csatlanak BÁRCZY ZOLTÁN: Poligonális összehasonlító nyelvészet. Budapest 1970. c. kézírata). — ORBÁN nyilvános felszólalásaihoz l. még alább. Megjelent viszont az alábbi vitacikke (vö. alább, 42. jegyzet): Túlhaladott tudománytalan Papp László nyelvészeti-őstörténelmi szemlélete? Orbán Árpád nyilvtválasza [sic!] Papp László támadásaira. Északi Vártán 1971: 16—33 és klny.; vö. alább, 42. jegyzet.

³⁵ Vö. NOVOTNY ELEMÉR: Debrecen város nevének eredetéről. [Kézirat] 1966; Az „igéz”, „lát”, „néz”, „ember”, „személy”, „szabad”, „tekint”, „szem”, „szerelem” és „szent” szavaink etymológiája ügyében. [Kézirat] 1966; Sumerian Texts written with Latin Phonetics, Found in XI—XII. Century Hungarian Linguistic Remains. [Előadás a XXIX. nemzetközi orientalista kongresszuson.] 1973. (Vö. az alább, a 75. jegyzetben idézett röpiratot, 3. l.)

³⁶ ZAKAR ANDRÁS: A sumér nyelvről. [Kézirat] 1968. — Vö. ZAKAR ANDRÁS [sumér és ural-altáji összehasonlító nyelvészettel foglalkozó dolgozatai és ezek nemzetközi visszhangja], 1969—71. [Gépirat, nyomtatvány, xerokópia.] OSzK Kézirattár, Analekta 10.988 sz.

séges módjaival, dolgozatát a nyugati magyar emigráció fórumain helyezte el; így látott napvilágot pl. ZAKAR ANDRÁS több dolgozata.³⁷

A másik szint, a levélíróké, az érdeklődők, rokonszenvezők és hívők táborának ráérő, aktív, de egy-egy kéziratot dolgozat elkészítéséhez már nem elég erős tagjaiból állt. Ezek a „sumer—magyarológus”-ok leveleikkel tudományos életünk intézményeit bombázták, az Akadémia szervei mellett főként a Nyelvtudományi Intézetet, a Történettudományi Intézetet, az Eötvös Loránd Tudományegyetem illetékes tanszékeit stb. Elvértve még külföldi szaktudósokat is, azokat, akiknek — Mezopotámiával foglalkozó népszerű könyveik révén — Magyarországon is neve volt (pl. S. N. KRAMER, L. JAKOB-ROST, I. M. DJAKONOV); a tájékozódás e formája mellett persze előfordult, hogy sumer tárgyú könyve okán sumerológus szaktudósoknak vélték egy népszerűsítő — bár e nembn érdemes — újságíró is (V. ZAMAROVSKÝ). A hivatkozásokkal zsúfolt, terjedelmes levelek forma szerint sohasem állítottak, mindig csak „kérdettek”, elfogulatlan kíváncsiságot, sőt naivitást színelve; „kérdés”-eik azonban a sumer—magyar nyelvrokonság „külföldön már elismert” eszméjével próbálták bővíteni a címzetteket. Ez a levél-irodalom — amelynek darabjait másolatokban kézről kézre adogatták — végeredményben sajátos publikációs fórumot jelentett.

A sumer—magyar nyelvrokonság bírálata lassan indult meg, de egyre erőteljesebbé vált. ZSÜRGER LÁSZLÓ gúnyos hangú, de jól tájékozott, és súlyos érveket forgató cikke³⁸ a magyarországi közönség előtt is nyilvánvalóvá tette, hogy a sumer—magyar rokonság hamis és kalandor elméletét a külföldi magyarság sem vallja egyöntetűen. A magyar tudományos élet nagyjai közül az első vitacikkeket HAJDÚ PÉTER írta.³⁹ Tanulmányai nemcsak a világos tárgyi cáfolatot tartalmazzák, de találó kórképet nyújtanak a jelenségről — az emigrációs pszichózis egyik fajtájáról — is. Előszóban vállalkozott a vitára GULYA JÁNOS,⁴⁰ de később írásban is kifejtette nézeteit.⁴¹ Terjedelmes és alapos vitairatot tett közzé PAPP LÁSZLÓ.⁴² Az olvasóközönség szélesebb

³⁷ ZAKAR ANDRÁS: A sumér nyelvről. Södertälje 1970. Északi Vártán 39; On the Sumerian Language. Magyar Múlt. Hungarian Past 1/2—3 [1972]: 1—45; A sumér hitvilág és a Biblia. Garfield, N. Y. 1972; 1973.² — Vö. még alább, 61. jegyzet.

³⁸ ZSÜRGER LÁSZLÓ: „Dentumagyaría”, „puszjij meg” és vidéke. Látóhatár 16 [1966]: 1149—1152.

³⁹ HAJDÚ PÉTER: Új hazát találtak, őshazát keresnek. Néprajz és Nyelvtudomány. Acta Univ. Szegediensis. . . , Sectio Ethnographica et Linguistica 13 [1969]: 9—15 (és klny.: Nyelvészeti dolgozatok 84.); A sumér mítosz és a valóság. Tiszatáj 26/5 [1972]: 29—34.

⁴⁰ GULYA JÁNOS: Délibábos elméletek a magyar nyelv eredetéről. [Előadás: A magyar nyelv hete, 1967.] — Ekkor történt a „sumer—magyarológus”-ok első, s mindjárt tüntetőszervet nyilvános ithoni fellépése.

⁴¹ GULYA JÁNOS: A magyar nyelv eredete védelmében. Irodalmi és Nyelvi Közlemények. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Irodalmi-Nyelvi Országos Választmányának közlönye 1970. 1: 92—105. — Vö. ezen kívül: Szép, asszony, szita: Sumérul szép, aszu, szita — Véletlen egyezések, kitalált rokonság. Esti Hírlap, 1974. február 20. (Halász Júlia). — Itt jegyzem meg, hogy a cikk (és egyben a cím) sumer—magyar szövegyezetésesei még csak véletlen egybeesések sem lehetnek: 'szép' sumerül valójában *szig*, *sziga*, a SIG₅ jellel (s ez is tkp. 'jó'); 'asszony, feleség' sumerül valójában *dam*, 'asszony, nő' pedig valójában *munusz* (az *aszu* egyszerűen fantom-szó, talán az akkád *aššatu*, 'asszony' valamelyik változatának torz alakja); a 'szita' jelentésű szavak sumerül mind másképpen hangzanak (vö. A. SALONEN: Die Hausgeräte der alten Mesopotamier. I. Helsinki 1965. 67 kk.), ellenben van egy sumer *zi*, *zida* szó, a ZI jellel, csakhogy ez 'liszt'. Ezek a példák mind a „sumer—magyarológus”-ok jellegzetes szövegyezetésesei közé tartoznak.

⁴² PAPP LÁSZLÓ: A sumér—magyar kérdés. Magyar Nyelvőr 94 [1970]: 280—291.

rétegeit tájékoztatta a Népszabadság hasábjain E. F[EHÉR] P[ÁL],⁴³ a Magyar Nemzet egyik hatásos, hangulatos anyanyelvi sorozatában RUFFY PÉTER,⁴⁴ s egy másik cikkében is PAPP LÁSZLÓ.⁴⁵ Jó szolgálat volt a bizonytalanságok iránt is érzékeny, de biztos ítéletű CSERES TIBOR néhány — többnyire más tárgyú — cikke, amelyek a sumer—magyar rokonságról mint „álmokép”-ről beszéltek.⁴⁶ Tanulmányokkal járt BARTHA ANTAL polémiákat mellőző, de határozott állásfoglalása őstörténetünk kérdéseiben.⁴⁷ BAJOMI LÁZÁR ENDRE könnyed satírikus karcolata valójában gyilkos bírálat volt.⁴⁸ Szellemes, tárgyi érvekkel dolgozó régészeti esszét írt BÁLINT CSANÁD;⁴⁹ a „sumer—magyarológus”-ok tudománytörténeti hamisításait leplezte le BETHLENFALVY GÉZA,⁵⁰ a tudományos mítoszok kódébe világított be MÁTRAI LÁSZLÓ;⁵¹ a romantikus elképzelések, naív rokonítási elméletek helyett valódi feladatok felé próbálta fordítani a magyar emigráció figyelmét ORTUTAY GYULA.⁵² A magyar őstörténeti kutatás legnagyobb hatású egyénisége, LÁSZLÓ GYULA, sok mindent megértő, de minden hamisat bíráló „őshazakutató” cikkében finoman árnyalt érveléssel állt ki az őstörténeti dilettantizmus és a tudomány nagyjait bemocskoló hazugság ellen.⁵³ A „sumer—magyarológia” őstörténeti felfogását a régészet eredményei alapján bírálta FODOR ISTVÁN (a régész) is.⁵⁴ Én magam, két rövid hírlapi nyilatkozatban, a vitás kérdéseket a sumerológia oldaláról próbáltam megvilágítani.⁵⁵ A közelmúltban LŐCSEI ANTAL foglalta össze röviden a viták történetét.⁵⁶

⁴³ E. F. P.: A sumér „ősök”. Népszabadság 1970. október 28.

⁴⁴ RUFFY PÉTER: Utazás az anyanyelv körül. Ősök és utódok. Magyar Nemzet 1970. november 15.

⁴⁵ PAPP LÁSZLÓ: Délibábos nyelvészkedés: Dicsőbb ősokeket keresnek — A bizonyítás nem sikerül — Sumérok, óperzsák és mások. Magyarország 1971/7 (368): 39.

⁴⁶ CSERES TIBOR: Régi dicsőségünk (1966); Hol a kódex? (1969); most mindkettő Cseres gyűjteményes kötetében is: Hol a kódex? Budapest 1971. 490—496 (vö. különösen 493), 519—525 (vö. különösen 519); továbbá: Képek a Kassai Kódexről. Élet és Irodalom 1973/47: 15 (a sumer—magyar nyelvrokonítás külön említése nélkül); A történelemtől a maig — Beszélgetés Cseres Tiborral. Népszabadság 1974. november 7. (Bányai Gábor).

⁴⁷ BARTHA ANTAL: Magyar őskor — magyar jelenkor. I. Személyünkhöz szól. Népszabadság 1972. március 10.; II. Az értelem követelménye. Uo. 1972. március 11. — Vö. még: Magyar őshaza — szovjet archeológia. Bartha Antal etnogenezisünk új elméletéről. Magyar Hírlap 1972. december 15. (byp).

⁴⁸ BAJOMI LÁZÁR ENDRE: „Ne zabálj sokat, mert sós” — avagy szenzációs felfedezések a magyar őstörténetről. Ludas Matyi 1972. május 25.

⁴⁹ BÁLINT ANDRÁS: Már megint és még mindig a sumérosok. Tiszatáj 27/3 [1973]: 76—79 (BADINY JÓŠ fent, a 2. és 24. jegyzetben idézett könyvről).

⁵⁰ BETHLENFALVY GÉZA: Indulat és valóság a nyelvvitában. Magyar Nemzet 1973. május 25. (HARY GYÖRGYNÉ uo., május 23-án megjelent cikke kapcsán).

⁵¹ MÁTRAI LÁSZLÓ: Tudományos mítoszok. Világosság 14 [1973]: 195—198.

⁵² ORTUTAY GYULA: A magyarság közös pillérei. Magyar Hírek 1973. július 23. (Sz. M.).

⁵³ LÁSZLÓ GYULA: Hol volt, hol nem volt. . . Magánbeszéd az őshazakutatásról. Élet és Irodalom 1974/8: 3 k.

⁵⁴ FODOR ISTVÁN: Néhány szó „sumer eleink”-ről. Tiszatáj 28/3 [1974]: 59—62 (a fent, a 28. jegyzetben idézett könyvekről).

⁵⁵ KOMORÓCZY GÉZA: Már a kérdésfeltevés is tudománytalan. Magyar Hírek 1974. április 13. (Apostol András); Elavult őshazaelméletek. (Hétfői) Magyar Hírlap 1975. február 3. (Benedek István Gábor). — A sumer—magyar nyelvrokonítást egészen röviden tárgyaltam sumer irodalmi fordításaimhoz írt bevezető tanulmányomban is, 1. KOMORÓCZY GÉZA: „Fénylő ölednek édes örömében. . .” A sumer irodalom kistükre. Budapest 1970. 8 k.

⁵⁶ LŐCSEI ANTAL: A sumer—magyar rokonság legendájának története. In: Az Élet és Tudomány Kalendáriuma 1975. Budapest 1974: 325—330.

Nemrég megszólalt a magyar nyelvtudomány két nagytekintélyű mestere is. Romániában SZABÓ T. ATTILA a sumer—magyar nyelvrokonítást a „fellegjáró” elképzelések közé sorolta.⁵⁷ Nálunk pedig BÁRCZI GÉZA a magyar nyelvtörténet és szófejtés cáfolhatatlan tényeivel érvelt.⁵⁸ Állásfoglalásuk nemcsak önmagában kiválóan értékes, hanem azért is, mert messze hangzó szavuk talán olyanokat is meggyőzhet, akikre mások érvei nem hatnak.

A sumer—magyar nyelvrokonítást külföldi szakkörök részéről is többször érte bírálat. Két kritikát fentebb már említettem. Az ókori Mezopotámiával foglalkozó nagy művelődéstörténeti munkájában H. W. F. SAGGS a kérdést néhány velős szóval intézte el: „Szüntelenül próbálkoznak azzal, hogy sumer szavakat találjanak a legképtelenebb helyekben, mostanában többek között a magyarban, ámde ezeket a próbálkozásokat mind figyelmen kívül hagyhatjuk, mert minden esetben a sumer nyelv nem kielégítő ismeretén alapulnak, s általában is hiányos képük van a sumerrel összehasonlított nyelv történeti fejlődéséről”.⁵⁹ TAMÁS VON BOGAY részletes, minden tekintetben élesen elutasító bírálata a „sumer-magyarológia” eszmei hátterét is megvilágította.⁶⁰ A *Current Anthropology* c. amerikai folyóirat 1969—71-ben vitára bocsátotta ZAKAR ANDRÁS sumer—magyar téziseit.⁶¹ Az ókori Mezopotámia nyelveivel foglalkozó szaktudósok közül A. LEO OPPENHEIM és MIGUEL CIVIL nyilatkozott.⁶² A téziseket mindkettő elutasította. Ezen túl, OPPENHEIM arra is egyértelműen rámutatott, hogy sem ZAKAR, sem az általa forrásként használt magyar szerzők nem rendelkeznek még elemi sumer nyelvismerettel sem, ily módon azt, hogy a sumer felé fordultak, más nem magyarázza, mint „nemzeti gőg és politikai indítékokból eredő fennhéjázás”. Nem sokkal később a turkológia egyik nagy tekintélye, GERARD CLAUSON is közzétette véleményét, amely a sumer—magyar nyelvrokonításnak semmi esélyt nem ad.⁶³

Napjainkra a probléma még bonyolultabbá vált. Itt csupán egy-két tényezőt vehetünk számba. E tényezők egyike a Romániában kialakult helyzet. Tény, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás az erdélyi magyar értelmiség bizonyos rétegeiben igen élénk lelkesedést váltott ki, s az erdélyi magyar sajtó sokkal nagyobb nyilvánosságot adott neki, mint a magyarországi. Egy 1967-ből keltezett kézirat, VERRASZTÓ JÓZSEF feltehetően fiktív

⁵⁷ SZABÓ T. ATTILA: Fellegjáró nyelvrokonítás. In: *Uő: Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok és cikkek.* 3. Bukarest 1972. 9—20., de l. a gyűjtemény több más tanulmányát is.

⁵⁸ BÁRCZI GÉZA: A sumir—magyar nyelvrokonság kérdése. *Nyelvünk és Kultúránk.* Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének tájékoztatója 16 [1974]: 28—35 = *Látóhatár.* Válogatás a magyar kulturális sajtóból, 1975. január, 188—197. — BÁRCZI korábbi állásfoglalásai közül l.: Bevezetés a nyelvtudományba. Budapest 1957.³ 139 stb.

⁵⁹ H. W. F. SAGGS: *The Greatness that was Babylon. A Sketch of the Ancient Civilization of the Tigris-Euphrates Valley.* New York 1962. 494.

⁶⁰ T. VON BOGAY: *Urgeschichtliche Wunderdinge.* *Ural-Altäische Jahrbücher* 41 [1969]: 369—386.

⁶¹ ZAKAR, A.: *On the Sumerian Language.* *Current Anthropology* 10 [1969]: 432E; A. ZAKAR: *Sumerian—Ural-Altai Affinities.* *Uo.* 12 [1971]: 215, 222—224; vö. még *uo.* 14 [1973]: 495. — L. alább, 151. jegyzet.

⁶² Vö. *Current Anthropology* 12 [1971]: 215. k. (M. Civil); 219. k. (A. L. Oppenheim).

⁶³ G. CLAUSON: *On the Idea of Sumerian—Ural-Altai Affinities.* *Current Anthropology* 14 [1973]: 493—495.

levele,⁶⁴ még csupán a nyugati „sumer—magyarológus”-ok nézeteit foglalta össze; az irat minden jel szerint főként Magyarországon terjedt el. A tártáriai (alsótatárlaki) piktografikus táblák közismertté válása után már észlelhetővé vált az erdélyi állásfoglalások saját hangneme. Szócs ISTVÁN, a nemes ügyekben sem rest kolozsvári újságíró a Korunk lapjain heves szenvedéllyel állt ki a sumer—magyar nyelvrokonítás mellett,⁶⁵ persze elhallgatva, hogy minden érve a külföldi „sumer—magyarológus”-ok dolgozataiból származik, ő maga pedig nem rendelkezik kellő felkészültséggel — sumerológiai szaktudással — ahhoz, hogy e „bizonyítékok” súlyát és értékét mérlegelhesse. Ámde a közvélemény hangulatára tulajdonképpen nem is Szócs cikke a jellemző, hanem a Korunk ugyanazon számában — nyilvánvalóan válaszként — közölt, s egyébként kifogástalanul tájékozott írás, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem kiváló ókoros professzorának tollából:⁶⁶ BODOR ANDRÁS oly mértékben nem utasított vissza semmit Szócs képtelen állításaiból és ezeknél is többet sejtető célzásaiból, hogy óvatos tartózkodása mögött nem egyszerűen a tudói erényt, hanem inkább a hívők népes taborát kell gyanítanunk. Más cikkeiben Szócs vakmerő kiritkátlansága odáig merészkedett, hogy hozzászólt sumer szófejtési kérdésekhez is.⁶⁷ Abban mindenestre biztosak lehetünk, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás erdélyi népszerűsége egészen közvetlen összefüggésben van a dáko—román kontinuitás igen régi, de valószínűleg nem kevésbé tudománytalan elméletének makacs hivatalosságával.

⁶⁴ A gépirásos másolatban mintegy 650 sor terjedelmű levél megszólítása: „Kedves ... fiam és nagy családja!”; bevezetésképpen a fent, a 38. jegyzetben idézett cikkekre utal. A szöveghez, amely hozzám 1970 őszén került, olvasói több részletben egy összesen ugyanolyan terjedelmű kiegészítést csatoltak.

⁶⁵ Szócs ISTVÁN: Sumér és Szemere. Korunk 30 [1971]: 1556—1565. Szócs, fejtegetéseit összegezve, a „nostratic” ősnyelv (a sémi, indoeurópai, finnugor és hámi nyelveket magába foglaló „nyelvesalád”) mellett tör lándzsát.

⁶⁶ BODOR ANDRÁS: A sumér-kutatás néhány kérdéséről. Korunk 30 [1971]: 1565—1572.

⁶⁷ Így pl. Szócs ISTVÁN: Halandzsa-e az Antanténusz? Utunk, 1972. április 28. A cikk PASS LÁSZLÓRA hivatkozva (vö. fent, 9. és 32. jegyzet) a sumerből próbálta magyarázni az ismert gyermek kiolvasó mondóka szövegét. A magyarázat megbízhatóságára jellemző, hogy az *antanténusz* „szó” második felét a „sumei” *Tammuz* istennévből vezeti le, nem tudván, hogy ez, helyesebben, *Tammúz*, őszövetségi héber névforma (vö. Ezékiel 8:14); a név sumer alakja *Dumuzi* vagy *Dumuzid* (s nem *Dumuzzig*, *Dumuz*, mint ő írja), akkád alakja pedig *Du-úzu*, *Dúzu*, ezek viszont a *ténusz* „szó”-val nem egyeztethetők. A tudálékos magyarázatnak mindössze az a baja, hogy azok a sumer szavak, amelyekből a mondókát összerakja, egytől egyig PASS vagy Szócs képzeletének szülöttei. PASS magyarázatait Szócs még megtoldja: pl. a *ténusz* nála „isten” fordított sorrendű összetétele”. Erről az önmagában véve — képtelenségei miatt — jelentéktelen cikkről azért írtam bővebben, mert később sokan úgy hivatkoztak rá, illetve tartalmára, mint a sumer—magyar nyelvrokonság egyik döntő bizonyítékára. — Vö. továbbá Szócs ISTVÁN: A székelykapu. Művészet 15 [1974]/10: 33—36. Szócs itt a „pozitívista” [!] — hadd tegyem hozzá: a tényekből kiinduló, s pl. B. NAGY MARGIT munkáiban (vö. Renezánsz és barokk Erdélyben. Bukarest 1970. 73 kk.) képviselt — magyarázatokkal szemben hangsúlyozottan a „romantikus képzelőerő” híveként lép fel: a székelykaput a „napszertartás” [!] színterének tartja, mint annak idején Huszka József is, ezt viszont „délről” eredezteti; ily módon, bár a sumerek nevét le sem írja, olvasóit kétségtelenül a „sumer—magyarológia” irányában befolyásolja. Maga Szócs céloz a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméit fogadó elutasításra: „E kérdésekbe a kutató nem szívesen merül el nyilvánosság előtt, mert a lehetséges következtetések ellentmondanak ma igen elterjedt tudományos álláspontoknak, s az ember kedvencének magára vonja a »képzeltő«, »délibabos«, »lázálmodat kergető« megbélyegzéseket.” Szócs gondolatai és felismerései egyébként valóban a „sumer—magyarológia” némely újabb nyugati termékének lapjairól származnak, vö. pl. az alább, a 169. jegyzetben idézett könyv 78 k. oldalaival stb.

A „sumer örökség” ápolásának szakszerűségét egyetlen példával próbálom érzékeltetni. Egy nagyszerű művész alkotása, SZERVÁTIUSZ JENŐ Gilgames c. domborműve (fa, 1970)⁶⁸ a mezopotámiai témát — Enkidu és az Istárpapnő — jól felismerhetően egyiptomi, helyesebben, egiptizáló stílusban dolgozta fel, s a magyar rovásírás jeleivel írt hozzá feliratot.⁶⁹

A sumerek erdélyi „kontinuitása” mellett felhozott — s persze egytől egyig csak vélt — bizonyítékok között olykor egyenesen mulatságos tévedésekkel találkozunk. A csíki régiségek egyik buzgó — és nem is eredménytelen — gyűjtője régóta ír és beszél arról, hogy káldeus papok még a századforduló táján is folytattak térítő propagandát Erdélyben. A hatóságok üldözték őket felforgató tevékenységük miatt.⁷⁰ Ezek a káldeusok azonban nem Dél-Mezopotámia i. e. 1. évezredű lakosságának, de nem is a hellénizmus és a római kor csillagjóságainak utódai, hanem egész egyszerűen a szír kereszténység egyik ágához, a keleti (nesztoriánus) egyházhoz tartozó papok, akik a török vallásüldözések elől menekülve nyilván Balkán-szerte megfordultak; egyházuk a Sasanida birodalom mezopotámiai püspökségéről nevezte magát káldnak (chaldaeus) már régi idők óta.⁷¹

A napjainkban kialakult helyzet egy másik tényezőjét abban látom, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméinek terjesztése egyre agresszívabb formákat ölt. A közelmúlt néhány tudományos rendezvénye mintha lovat adott volna a „sumer—magyarológus”-ok alá. 1972-ben Szegeden a magyar nyelvészek II. nemzetközi kongresszusán ORBÁN ÁRPÁD is előadhatta Tudománytalan, a most használt kétféle szóeredetvizsgálati rendszer egyidejű alkalmazása c. (sic!) előadását. Igaz, szereplése közneveltség tárgya lett, s tétéleire HAJDÚ PÉTER hozzászólása megfelelő választ adott. 1973 őszén a Kőrösi Csoma Társaság magyar őstörténeti konferenciáján ugyancsak ORBÁN állt ki; persze, ez a felszólalása szintén botrányba fulladt. A botrányra azonban utólag már csak a szemtanúk emlékeznek, a „sumer—magyarológus” propaganda viszont okkal hivatkozik arra, hogy eszméit a tudományos világ elé tárta, s ez a kutatástól távol állók számára gyakran elég is ahhoz, hogy a „sumer—magyarológiá”-ra is ráruházzák a magyar tudomány élvezte tekintélyt. Ez a következtetés egyáltalán nem képzelet szüleménye. 1973-ban Párizsban a XXIX. nemzetközi orientalista kongresszuson BADINY JÓŠ FERENC és néhány híve több előadásban fejtették ki a sumer és magyar nyelv teljes azonosságának tételét.⁷² Tudvalevő, hogy manapság a monstre tudományos kongresszusok nem alkalmasak az előadások tüzetes megvitatására;

⁶⁸ Fényképét közli SORBÁN RAOUL: Szervátiusz Jenő. Budapest 1973. 42. sz. kép.

⁶⁹ A feliratot eddig — tudtommal — senki sem olvasta el. Szövege, betűzve, a következő: 1. A férfi alak feje mellett: gilgames; 2. A férfi alak felsőtestét borító állati bőrön, illetve a férfi bal lábszárán: latja enkidut a leanzo a | veszedelmezt a hatal | mast {t} a bardolatlan | férfiut k[i] | hegyek közt te[rmett] | siksagon nőtt; 3. A női alak két combján: enkidu majd összeforr vele | megismeri a nő szerelme[t] | s azutan mar nem ura többé | az artatlan föld | erejenek. Az írás felülről lefelé, a sorok balról jobbra haladnak, a feliraton szököz nincsen. (Ezúton is köszönetem fejezem ki VÁSÁRY ISTVÁNNAK a rovásírás elolvasásában nyújtott segítségéért.) Mindkét verses idézet RÁKOS SÁNDOR fordításából való, az akkád Gilgames-eposz I. táblájáról (vö. Gilgames — Agyagtáblák üzenete. Budapest 1966. 91; 1974. 93); a kompozíció három térkitöltő állatalakja ugyancsak a Gilgames-eposz I. tábláján leírt jelenetre utal.

⁷⁰ A hatósági intézkedésekhez vö. pl. Csík vármegye Hivatalos Lapja 1906. október 18.

⁷¹ Vö. TIMKÓ IMRE: Keleti kereszténység, keleti egyházak. Budapest 1971. 139 kk.

⁷² Az előre bejelentett előadások rövid kivonata — a szokásoknak megfelelően — megjelent a kongresszus előkészítő kiadványában: XXIX Congrès International des

erre Párizsban sem volt lehetőség. A „sumer—magyarológus”-ok fellépését higgadt, tárgyyszerű elutasítás, sőt gúny és zajos nemtetszés kísérte; tény, hogy mindössze egy rokonszenvező hallgatóra találtak, ez azonban minden jel szerint maga is valami hasonló, a sumer—német nyelvhasználat kidolgozásán fáradozik.⁷³ Az ülés résztvevői, akik közül utóbb többeket személyesen is megkérdezhettem,⁷⁴ BADINY JÓs teteleiről mint tudománytalanokról nyilatkoztak. Ezek után 1973 őszén Magyarországon is elterjedt egy sokszorosított röpirat,⁷⁵ amelyben BADINY JÓs diadalittasan közli: „Győztünk!... Győztünk! s magasan ragyog a magyar származás igazsága... Nincs argumentum... nincs tudományos cáfolat... ellenbizonyíték”; majd azon nyomban megvádolja „a magyarországi tudományos terror”-t is, mondván, hogy „mindaz, amit ők [ti. e. „terror” képviselői] hirdetnek és tanítanak, a magyarságról, hazugság és csak rendőri segédlettel tartható meg” stb.⁷⁶

BADINY JÓs röpirata azt állítja, hogy a párizsi kongresszus elnöke, R. LABAT, helyeslőleg és „melegen” gratulált BADINY JÓs előadásához. Ennek kapcsán lehetővé vált a röpirat állításainak, s általában, a BADINY JÓs adta helyzetmegítélés realitásának ellenőrzése. A koronatanú maga R. LABAT volt, korunk egyik kiváló assziriológusa, aki a ma általánosan használt

Orientalistes. Résumé des Communications. Paris 1973. 1. 1. (JOS BADINY); 2. 1. (Margaret von Haynal); ez a két előadás teljes terjedelmében külön is megjelent a szerzők kiadásában, 1. fent, 24. jegyzet, illetve M. VON HAYNAL: The Sumerian Seals of Buenos Aires. Buenos Aires 1973. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ez a dolgozat szenzációs felfedezésként mutatja be néhány jól ismert mezopotámiai pecséthengernek BADINY JÓs által Argentínában nemrég megtalált lenyomatait [!], azt állítva, hogy az eredeti darabok a második világháborúban elvesztek. Nos, az illető pecséthengerek — az eredeti darabok — ma is teljes épségben megvannak, és a szakirodalom természetesen számon tartja őket. Így a közlemény mást nem, csak azt a magyar olvasót lepheti meg, aki történetesen tudja, hogy a témát, amelyről VON HAYNAL dolgozata szól, valaki már évtizedekkel ezelőtt megírta, igaz, nem a felfedezés szándékával, hanem becsléletesen, a megfelelő tudományos publikációk alapján; I. KOVÁCS ISTVÁN: A babilóniai vetőke. Erdélyi Múzeum 50 [1945]: 243—246. Figyelmet érdemel azonban VON HAYNAL dolgozatának címlapja. Ez ugyanis a „sumer—magyarológus”-ok újabban használatos címerét — jelvényét — használja díszítésül. A címer roppant tanulságos. Középpontjában az ún. „életfa” áll. Ez elé egy oroszánt rajzoltak. A fa és az oroszán együtt egy keresztet [!] alkot. Az oroszán hasán négy ékírásos jel, a legegyszerűbbek egyike, az *u* jel: ámde a helyes irányhoz képest éppen fordítva! A „sumer—magyarológus”-ok „életfa”-szpekulációi közül I. Z. SZEPESSY: Der mesopotamische Lebensbaum I—II. Magyar Történelmi Szemle 3 [1972]/4: 545—560; 4 [1973]/1: 71—80. A dolog érdekességét az adja meg, hogy az ún. „életfa”-szimbólum Mezopotámiában valószínűleg ismeretlen volt, I. KOMORÓCZY GÉZA: Egy termékenység-szimbólum Mezopotámiában. Jegyzetek az „életfa” kérdéséhez. Ethnographia 86 [1975] sajtó alatt.) — BADINY JÓs mindjárt (vö. alább, 75. jegyzet) említésre kerülő röpirata más „sumer—magyarológus”-ok előadását is ismerteti (MARY BRÁDY, egy megnevezetlenül hagyott magyarországi „etruszkológus” — ti. aki az etruszk nyelvet is magyarnak tartja! —, végül NOVOTNY ELEMÉR).

⁷³ Vö. K. SCHILDMANN: Compendium of the Historical Grammar of the Sumerian Language/Grundriss der historischen Grammatik des Sumerischen, fasc. 1—3 = Acta et Studia. S[tudiengesellschaft] D[eutscher] L[inguisten] — Mitteilungen, Berichte und Dokumente 2/2 (Bonn 1964) 2/2 (sic!, 1967), 2/3 (1970).

⁷⁴ A kongresszus ókori keleti szekciójának magyarországi vagy magyarul tudó sumerológus résztvevője nem volt.

⁷⁵ BADINY JÓs FERENC: Beszámoló a 29. nemzetközi orientalista kongresszusról. [Kézirat, rotaprint, xerox] 6 l. Megjegyzem, hogy a röpiratnak egy 4 oldalas változata is forgalomban van; nyilván azért, mert az 5. lapon a szöveg egy része azokhoz a „Magyar Testvérek”-hez szól, „kik otthon vagytok és reméltek...” [!].

⁷⁶ Az idézetek az 5. lapról; a közlés nem betűhív; az eredeti szöveg durva helyesírási hibáit nem akartam megismételni.

ékirásos jellistát szerkesztette. Nem sokkal korai halála (1974. április 3.) előtt, 1974. február 11-én, így írt Ausztráliába, válaszul a BADINY JÓS röpiratával kapcsolatos kérdésekre: „Mint a kongresszus elnöke, az előadások kiválasztásával én magam nem foglalkoztam. Badiny úr előadását nem eleve elhatározott szándékkal hallgattam végig. Hogy a kongresszus e szekciójának ülésén aznap éppen abban az időpontban vettem részt, tisztán véletlenül történt. Az általános csend, amely az előadást követte, semmiképpen sem jelentette azt, hogy a hallgatóság egyetértett volna az előadó megállapításaival. Én nem gratuláltam Badiny úrnak, és nem köszöntem meg neki semmit, hanem csupán üdvözöltem őt. Ez mindössze udvariasság volt. Nincs tudomásom semmi olyasmiről, hogy a kongresszus valamifajta tanácsa, vagy akár csak a szakértő tudósok egy csoportja is, hivatalosan elismerte volna azokat az állítólagos bizonyítékokat, amelyeket Badiny úr a sumer—magyar faji azonosság vagy nyelvi leszármazás vonatkozásában említett. Ami engem illet, bár nem tartom magam sumer specialistának, nem hiszem, hogy a Badiny úr által képviselt tételek kielégítően megalapozottak.”

Ennyi elég is arról a röpiratról, amely szerint „a sumir-magyar azonosság tagadásának fala leomlott Párizsban, a XXIX. orientalista világtudós-kongresszuson”.

Az elmúlt évtized magyar szellemi életében a „sumer—magyarológia” nyomása észrevehető olyan területeken is, amelyek nem állnak e nézetek hatása alatt. Ismét csupán egy példát említek, példámat megint a legnagyobb egyikétől véve. ILLYÉS GYULA, amikor klasszikus értékű Petőfi-életrajzát a francia közönség számára átdolgozta, az új kiadásban a korfestő I. fejezetet többek között ilyen szavakkal bővítette ki: „Abban az esztendőben... a magyar nép eredetét a köztudatban tökéletes homály fedi. A tudósok hol a sumérok leszármazottjainak tartják — való, hogy a ránk maradt néhány szumer szó zöme meglepően otthonos a magyar fülnek —, hol a baszkokkal vagy japánokkal rokonítják...”⁷⁷ Nyilvánvaló, hogy ILLYÉS, aki idézett szavaiban a nyelvészeti őskutatás tévútjait jelzi, a sumert illetően maga is téved: Petőfi születésének évében a sumer nyelv még tökéletesen ismeretlen volt, s éppígy a sumer nép neve is; akkortájt ugyan beszéltek, pl. HORVÁT ISTVÁN, „szittya” rokonságunkról, de a szkítákat majd csak a mai „sumer—magyarológus”-ok keverik össze a sumerekkel. Ilyés példájának jellegzetes anakronizmusa a sumer—magyar nyelvrokonítás hangzavarának rovására volt irandó.

Persze, van példa a kritikai ítélőerő éber működésére is. Anélkül, hogy az ún. Kassai kódexet propagáló FEHÉR [JENŐ] MÁTYÁS közleményei akár egy szó utalást tartalmaztak volna a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméire,⁷⁸ SZÜCS JENŐ — disszertációjának vitájában, opponense, MÁLYUSZ

⁷⁷ ILLYÉS GYULA: Petőfi Sándor. Budapest 1963. 16 k. A mű idegen nyelvű kiadásai mind a mai napig ezt a szöveget közlik.

⁷⁸ FEHÉR JENŐ MÁTYÁS (MÁTYÁS JENŐ) egyébként az amerikai „sumer—magyarológia” vezetői közé tartozik. 1968-ban, tehát ugyanakkor, amikor az ún. Kassai kódexszel foglalkozó könyve, a Középkori magyar inkvizíció megjelent, a szerkesztők egyikeként jegyezte a Studia Sumiro-Hungarica könyvsorozatát. Azóta pedig egyre több „sumer—magyarológus” kiadványon tűnik fel a neve. Sőt, újabban saját könyveiben is egyre nyíltabban közeledik a „sumer—magyarológia” történetfelfogásához. Vö. FEHÉR MÁTYÁS JENŐ: Táltosok és bakók. New York 1970; A nyugati avarok birodalma. 1. Az avar kincsek nyomában. 2. A korai avar kagánok. Buenos Aires 1972. (Avar könyvek.); Ómagyarok és vikingek. Buenos Aires 1974.

ELEMÉR véleményével szembehelyezkedve — rámutatott: „... több körülmény miatt ... eleve kísért a gyanú, hogy e kódex egészében vagy részleteiben (s e részletek körébe tartozik éppen a táltosok, sámánok, a pogány hiedelmek kérdése is) esetleg az Amerikában divatos dilettáns sumerológiát alátámasztani hivatott hamisítvány. Bizonyos motívumok ugyanis túlzottan közvetlenül alkalmasak a sumér-elmélet 'alátámasztására'”.⁷⁹

A „sumer—magyarológia” nyomásának, a vitától való félelemnek tulajdonítható, hogy a Kőrösi Csoma Társaság elnöke 1973 tavaszán megakadályozta, hogy a szokásos havi felolvasó ülések egyikén előadást tartsak a sumer—magyar nyelvrokonításról, pontosabban a „sumer—magyarológus”-ok némely ékírásos szöveghamisításáról,⁸⁰ noha az effajta előadások nem idegenek a Társaság programjától.

A következőkben, hogy tisztábban lássuk a „sumer—magyarológia” helyzetét napjainkban, egészen röviden vázolni szeretném a mai sumer—magyar nyelvrokonítás előtörténetét.

Az eszme a múlt század utolsó harmadában fogant meg, amikor az első egynyelvű sumer szövegek napvilágra kerültek, s fokozatosan előre haladó megfajtásuk lassan világossá tette, hogy az újonnan feltárt nyelv nem tartozik sem a sémi, sem pedig az indoeurópai nyelvek közé.⁸¹ A nyelvcsaládok elméletének klasszikus korában vagyunk: az új nem-sémi nyelvet, bárhogyan nevezték is, sumernek vagy egy ideig akkádnak, az első kutatók természetesen megpróbálták Eurázsia egyéb nyelveivel hozni kapcsolatba; így kerültek szóba többek között az uráli, a finnugor, az ún. turáni nyelvek, anélkül, hogy bármelyik feltevést — akár a kor színvonalán is — kifogástalanul bizonyítani lehetett volna.

A sumer nyelvtudomány az első évtizedek vitái után más utakra kanyarodott, anélkül, hogy a nyelvrokontság problémáját érdemben megoldotta volna. A rokonítási kísérletek — amelyek során a sumert többek között a sémi, egyiptomi, hiksosz, elámi, kassú, dravida, ősi indoeurópai, hettita, örmény, óind, etruszk, kaukázusi, grúz, finnugor, finn, magyar, turáni, urál-altaji, tibeti, mongol, kínai, japán, polinéziai, török, baszk, afrikai, szudáni-bantu nyelvekkel hozták kapcsolatba⁸² — kivétel nélkül mind meddők maradtak. Levonván a kudarcok tanulságait, a sumerológia napjainkban azon az állásponton van, hogy a sumerek nyelve — mai tudásunk szerint — egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a sumer nyelv hangrendszerét még

⁷⁹ Vö. Szücs Jenő: „A gentilizmus. — A barbár etnikai tudat kérdése” c. kandidátusi értekezésének 1972. február 28-i nyilvános vitája. A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 21 [1972]: 153—200; az idézet a 197. lapon, MÁLYUSZ véleményét l. a 160 k. lapon. A vitához vö. Történelmi Szemle 14 [1971]: 188—211; Századok 107 [1973]: 114—130 ismertetéseit is.

⁸⁰ Tervezett előadásom érdemi része időközben — Köpeczi Béla és Miklós Pál szerkesztői biztatása nyomán — sajtó alá került, l. KOMORÓCZY GÉZA: Irodalmi hamisítványok. Adatok az ókori keleti kultúrák utóéletéhez a 19—20. században. Helikon Világtudományi Könyvtár 20 [1974]: 154—166, különösen 163 kk.

⁸¹ Az első viták, az ún. sumer kérdés történetét kitérően ismerteti F. H. WEISSBACH: Die sumerische Frage. Leipzig 1898. A viták anyagából közöl szemelvényeket T. JONES: The Sumerian Problem. New York—London etc. 1969.

⁸² Ez a — korántsem teljes — jegyzék szembeszökően hasonlít ahhoz, amelyet ZSIRAI MIKLÓS állított össze a magyarral kapcsolatba hozott nyelvekből, vö. ZSIRAI MIKLÓS: Óstörténeti csodabogarak. In: LIGETI LAJOS (szerk.): A magyarság óstörténete. Budapest 1943. 266—289.

mindig csak hozzávetőlegesen ismerjük, következésképpen az átírásokban szereplő sumer szavak hangtani tekintetben nem tekinthetők többnek, mint konvencionálnak; vagyis a sumerológia egyelőre nincs abban a helyzetben, hogy a sumer szókincset más nyelvekével vethesse egybe. De bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a „sumer rejtély” megoldása nem is a nyelvrokoniás irányában keresendő; erre a problémára alább még visszatérek.

Ily módon a sumer—magyar nyelvrokoniás kiinduló pontja az a feltevés volt, hogy a sumer az ún. turáni nyelvek közé, netán egyenest az urál-altaji vagy finnugor nyelvcsaládba tartozik. Ezt a feltevést, amely eleinte értelmesebbnek látszott, a sumer nyelvtudomány, mihelyt belátta a tarthatatlanságát, tétovázás nélkül feladta. Ezzel szemben azok, akik a magyarság eredetével foglalkozó tudományos kutatások tényleges eredményeit semmibe vették, makacsul vissza-visszatértek a turáni gondolathoz.

A turánizmus nyelvtörténeti vonatkozásaira ma már aligha kell sok szót vesztegetni.⁸³ A múlt század derekán némely kutató úgy vélte, hogy — hasonlóan az indoeurópai és sémi nyelvcsaládhoz — egy sor ázsiai („turáni”) nyelv is rokonságban áll egymással.⁸⁴ Csakhogy az ide vont nyelvek rokonságát végül is nem sikerült bizonyítani, s így a turáni nyelvcsalád fikciója a tudományban rövid életű volt. De kérdéses az is, hogy vajon az urál-altaji nyelvek valóban egy családhoz tartoznak-e; sokan, és nyomós érvekkel, ezt a rokonságot is tagadják.⁸⁵

Mindez azt jelenti, hogy a nyelvrokoniási kapcsolatoknak abban a láncolatában, amely a sumer nyelv felfedezése idején a sumert és a magyart — bár csak távolról, mintegy sokad-unokatestvéri kötelékkel — összefűzni látszott, több szem is forraszthatatlanul megpattant.

⁸³ A turánizmust illetően kiváló magyar orientalista szakemberek már régen meghozták a minden tekintetben elmarasztaló ítéletet, I. SCHMIDT JÓZSEF: Turánizmus. Nyugat 18 [1925]/20: 197—200; NÉMETH GYULA: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 11 [1931]: 132—139; GAÁL LÁSZLÓ: Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban. Magyar Szemle 12 [1931]: 262—272. SCHMIDT helyesen állapítja meg, hogy „a turánizmus... egy a tudomány mezébe bújtatott társadalmi és politikai magalom”. SCHMIDT a szanszkrit filológia, NÉMETH a turkológia, GAÁL az óiráni filológia jeles művelője; SCHMIDT munkásságának értékeléséhez I. MÁDY ZOLTÁN: Schmidt József. Antik Tanulmányok 10 [1963]: 131—153; 11 [1964]: 158—188; a GAÁLÉHOZ I. HARMATTA JÁNOS: Antik Tanulmányok 8 [1961]: 135; BORZSÁK ISTVÁN: Antik Tanulmányok 11 [1964] 288. — Merőben más nézőpontból ugyan, de osztja az orientalisták elutasító felfogását SZEKFI GYULA is: Három nemzedék és ami utána következik. Budapest 1934. 479 kk.; ahol a turánizmust bírálja, érvei ma is érvényesek. Az irányzatot a náci fajelmélettel állítja egy sorba.

⁸⁴ Turán (*tūrān*) az iráni forrásokban a Kaspi-tengertől keletre-északkeletre élő és Iránnal szemben ellenséges nomád törzsek neve. A középkorban a türkökre alkalmazták. Az ún. turáni nyelvcsaládra vonatkozó feltevés eredetileg MAX MÜLLER, a maga korában nagy hatású múlt századi nyelvész ötlete volt (vö. M. MÜLLER: On the Turanian Languages. In: Chr. C. J. BUNSEN: Christianity and Mankind, 3. Outlines of the Philosophy of Universal History. London 1854. 263—521.), később azonban ő maga ejtette el.

⁸⁵ A kérdéshez I. HAJDÚ PÉTER: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966. 90 kk. — Mi több, mindeddig az altaji nyelvcsaládba sorolt nyelvek eredendő egyetartozásának — rokonsági kapcsolatának — kifogástalan bizonyítása sem sikerült; vö. D. SINOR: Introduction à l'étude de l'Eurasie Centrale. Wiesbaden 1963. 178 kk.; élesen elutasító álláspontot képvisel pl. G. CLAUSON: Leksikostatisticheskaja ocenka altajskoj teorii. Voprosy Jazykoznanija 1969/5: 22—41; vitakozik vele, de a végkövetkeztetések levonásában óvatosan tartózkodó LIGETI LAJOS: Az altaji nyelvrokoniás és a szó-készlet-statisztika. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 28 [1973]: 259—275.

Ezekről a felismerésekről a sumer—magyar nyelvrokonítás sohasem vett tudomást. A sumer—magyar rokonság eszméje mind a mai napig — hol kimondva, hol kimondatlanul — a turánizmus egyik ágazata maradt.

A sumer nyelv felfedezésének egykorú magyarországi értékelését vizsgálva, megfigyelhetjük, hogy az első reflexiók megmaradtak a sumer nyelv rokonítására vonatkozó feltevések és viták tárgyyszerű ismertetésénél.⁸⁶ Az első hazai viták lényegében szintén a sumer nyelv mibenléte körül forogtak.⁸⁷ A turáni gondolat, hogy a magyart — a sumernek legközelebbi rokonát a turánságban — kivételes szerep illeti nemcsak a sumer nyelv megfejtése terén, hanem a sumerek fényes örökségén való osztozkodásban is,⁸⁸ csak

⁸⁶ A sumer nyelv felfedezésének hírére Magyarországon először HUNFALVY PÁL figyelt fel, s François Lenormanthoz írt levelében nyomban bejelentette, hogy szívesen közreműködnék a sumer—turáni rokonság nyelvészeti tisztázásában, vö. FR. LENORMANT: *Les principes de la comparaison de l'Accadien et des langues Touraniens*. Paris 1875. Ez az adat bizonyítja, hogy HUNFALVY — aki néhány évtizede a „sumer—magyarológus”-ok heves támadásainak egyik célpontjává vált — nem elfogultságból utasította el a turánizmust és változatait; amíg az új feltevés tudományos eredményeket ígért, ő is foglalkozott vele. A HUNFALVY-t illető rágalmak egyébként nagyrészt a két világháború között kerültek forgalomba, ezt megelőzően még a „sumer—magyarológus”-ok is többnyire a legnagyobbakat megillető tisztelettel beszéltek róla. Az újkeletű rágalmak egyik kútfejét alább, a 114. jegyzetben említem; nemrégiben BETHLENFALVY GÉZA (vö. fent, 50. jegyzet) és LÁSZLÓ GYULA (vö. fent, 53. jegyzet) határozottan visszautasította a HUNFALVY-t vádoló hazugságokat. — Az ún. sumer kérdés, a sumer nyelv léte körüli vitákat nálunk először GIESSWEIN SÁNDOR ismertette: Mizraim és Assur tanúsága. Az őszövetési szentiratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyriologia világitásában. I—II. Győr 1887—1888. GIESSWEIN későbbi szereplésének kitűnő elemzése, GERGELY JENŐ tanulmánya (Gießwein Sándor politikai pályaképe. A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei 23 [1974]: 259—287; Gießwein Sándor és a szociális katolicizmus. Világosság 15 [1974]: 624—633), bár tud hőse vallástörténeti munkásságáról, ezt a jelentős művet nem regisztrálja. — Nem sokkal később a nagy GOLDZSIHER IGNÁC is hírt adott a sumer nyelv körül folyó vitákról: Arábia régi történetéről. Budapesti Szemle 66 [1891]: 65—104, különösen 71 k.; Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról. Akadémiai Értesítő 3 [1892]: 632—659, különösen 643 k. stb. Az igazsághoz híven meg kell állapítanunk, hogy GOLDZSIHER a sumer nyelv létét kategorikusan tagadó felfogással (J. HALÉVY) rokonszenvezett. Ő, aki a mezopotámiai nyelvek és régiségek iránt mély érdeklődést mutatott (vö. a GEORGE SMITH munkásságával foglalkozó nagy tanulmányát: Egyetemes Philologiai Közlöny 1 [1877]: 22—35, 102—110, 160—167), és rendszerint első kézből tájékozódott, ebben a vélekedésében tévedett. — Csak mellékesen jegyzem meg, hogy GOLDZSIHER már a most említett cikkében is, tehát 1877-ben, mint „hovátovább tarthatatlan elnevezés”-ről beszélt a „turáni” névről.

⁸⁷ Ebben az összefüggésben nem feladat, hogy kimerítően feldolgozzam a magyar ékírás kutatás kezdeteinek történetét. Ezért itt csupán néhány jellemző tanulmányra hivatkozhatom: NAGY GÉZA: Tanulmányok a szumirokról. *Ethnographia* 9 [1898]: 27—41; MAHLER EDE: A szumer ősnép nemzetisége. *Ethnographia* 10 [1899]: 81—99, 199—217, de vö. GALGÓCZY JÁNOS [a]: A šumír kérdéshez. *Ethnographia* 10 [1899]: 352—372; NAGY GÉZA: A történelmi korszak kezdete. *Századok* 33 [1899]: 677—697, de vö. GALGÓCZY JÁNOS [b]: Östörténelmi tarlózás. *Ethnographia* 11 [1900]: 155—163, 250—257.

⁸⁸ Vö. a hangnem különbségeit két — különben egyaránt turánista — könyv között: FERENCZY GYULA: *Szumer és Akkád*. Debrecen 1897. 84: „A szumerké és utánnok a miénk az írás feltalálásának dicsősége”; illetve SOMOGYI EDE: *Emlékezzünk régiekről*. Budapest 1908. 338 kk.: „... Vajjon mi dicsőségesebb dolog ránk nézve, az-e, hogy a finnek, Európának ezek a legrégebb lakói, a földnek ez a legősibb kultúrnépe, voltak őseink, vagy pedig hogy a törököktől származunk, akik szintén már évezredekkel ezelőtt, Mezopotámiában mint szumirok, ettől északra mint kunok és komagének és még jobban északra és később Kínában is mint hunok gyakoroltak nagy befolyást az emberiség fejlődésére és kultúrájának előbbrevitelére...” (Nota bene: a turánizmus ekkor még nem

lassan bontakozott ki. Ez az eszme szín tiszta anakronizmus volt mindjárt megszületésekor, mert a sumerológia tudománya erre az időre már túllépett turáni korszakán.

A turánista szellemű sumer-magyar nyelvrokonítás első szószólója FERENCZY GYULA volt,⁸⁹ de az irányzat igazi zászlóbontása mégis SOMOGYI EDE nevéhez fűződik.⁹⁰ Kettejük mellett GALGÓCZY JÁNOS vitt komolyabb szerepet.⁹¹ Ellenfeleik közül MAHLER EDE,⁹² MUNKÁCSI BERNÁT,⁹³ VENE-

kifejezetten a finnugor rokonság elmélete ellen irányult, hanem inkább bővítette rokonaink körét; igaz, éppen a kritikátlan bővítés alapozta meg az újabb elméleteket, amelyekben a magyar már szinte minden eurázsiai néppel rokon.)

⁸⁹ FERENCZY GYULA: Sumer és Akkád. Egy ós turáni nép a Tigris és az Eufrates között. Tanulmány az assyrológia köréből. Debrecen 1897; A civilizáció bölcsője. A Nilus és Eufrates mellékeinek legrégebb történelme. Debrecen 1900. — L. még alább, 96. jegyzet is.

⁹⁰ SOMOGYI EDE: Szumirok és magyarok. Budapest 1903, új lenyomata a Studia Sumiro-Hungarica 2. kötetként New York 1968; Emlékezzünk régiékről. Az emberiség története első feltűnésétől egészen a kultúra keletkezéséig. Budapest 1908. — SOMOGYI számos hírlapi cikkét, amelyekben egyébként két könyve anyagát bocsátotta előre, itt — s külön kutatások nélkül — nem regisztrálhatom. Megemlítenéd viszont, hogy első könyve, amelyet védelmezője, GALGÓCZY JÁNOS így jellemezett: „...merőben az izzó magyar sovinizmus vezette”, s „hangja szokatlanul rikító talán”, már megjelenésekor a sumer-magyar nyelvrokonítás egészére is érvényes ellenvetéseket váltott ki; a vitához vö. többek között MAHLER EDE: Budapesti Szemle 115 [1903]: 143–150 (kimutatja, hogy SOMOGYI könyve nagyrészt plágium); MUNKÁCSI BERNÁT: Jelentése Somogyi Edének „Szumirok és magyarok” c. könyvéről. Akadémiai Értesítő 15 [1904]: 44–46; ehhez vö. GALGÓCZY JÁNOS [c]: A sumir kérdéshez. Ethnographia 15 [1904]: 132–147; MUNKÁCSI BERNÁT: Néhány szó a sumir rokonság védelméhez. Ethnographia 15 [1904]: 147–154.

⁹¹ Vö. fent, 87. és 90. jegyzet, illetve az ott idézett dolgozatokon kívül: [d] A kaukázusi népek őstörténetéhez. Ethnographia 12 [1901]: 343–351, 440–454; [e] Újabb sumir szószedet. Ethnographia 13 [1902]: 111–117, 208–214, 260–267, 345–356, 405–411; [f] A sumir nép művészete. Művészet 2 [1903]: 109–118, 183–195; [g] Óstörténelmi böngészgetés. Ethnographia 16 [1905]: 87–92, 201–210 (a cikk első része, Tigin, nagy vitát kavart, mind itthon, mind külföldön, bírálói két vállra fektették GALGÓCZYT, vö. a vita anyagát alább, 94. és 97. jegyzet, illetve GALGÓCZY: [h]); [h] Végszó a „Tigin”-ben. Ethnographia 17 [1906]: 149–153; [i] A sumir tárgyas igeragozás. Magyar Nyelvőr 42 [1913]: 266–270; [j] A sumir és ural-altaji nyelvrokonság kérdésehez. [Kézirat] 1914; [k] Sumir-magyar szószedet. [Kézirat] 1915; [l] Sumir nyelvtan. [Kézirat] 1917. — A [j]–[k]–[l] alatt leírt kéziratokról említést tesz az Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 34; további sorsukról nincs tudomásom. — A Studia Sumiro-Hungarica 1. kötete GALGÓCZY JÁNOS: A sumir kérdés. New York 1968. c. tanulmánygyűjteménye volt. A kötet GALGÓCZY dolgozatai közül a fent [a]–[b]–[c]–[d]–[e]–[g]–[h] és [i] jelzettel idézettek közli, sajnos, a lelőhelyek pontos megjelölése nélkül; ezen kívül az alább, a 97. jegyzetben [m] és [n] jelzettel idézendő dolgozatokat, valamint egy más tárgyú munkáját és néhány könyvismertetését. Közli viszont, s ez igen szerencsésnek mondható ötlet, a GALGÓCZY némely cikkére írt bírálatokat, illetve vitairatokat; ily módon a viták anyagából fáradtság nélkül megállapítható, hogy a GALGÓCZY fölvetette gondolatok a tudományos kutatások előrehaladását egyáltalán nem befolyásolták. — Meleg hangon nyilatkozik GALGÓCZY munkásságáról (külön is említve az [e]–[f] alatti cikkeket) LYKA KÁROLY: Vándorlásaim a művészet körül. Budapest 1970. 269 k.

⁹² Vö. fent, 87. és 90. jegyzet, továbbá MAHLER EDE: Babylonia és Assyria. Budapesti Szemle 117 [1904]: 66–97, 227–257; Országom szumér szó? Magyar Nyelvőr 33 [1904]: 45–47; Babylonia és Assyria. Budapest 1906, különösen 187 kk.; Joseph Halévy. Egyenlőség 1917/9: 9–10.

⁹³ Vö. fent, 90. jegyzet, továbbá MUNKÁCSI BERNÁT: Keleti Szemle 5 [1904]: 343–351 = Ethnographia 15 [1904]: 433–438; Az ural-altaji népek. In: HEINRICH GUSZTÁV (szerk.): Egyetemes irodalomtörténet. 4. Budapest 1911. 3–68. különösen 38. kk.; Régi nyomok — új ösvények. Egyenlőség 1911/23: 78–81; Jelentés a Fáy András-pályázatról. (GOMBOC ZOLTÁNNAL.) Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 32–44 (VARGA ZSIG-

TIANER LAJOS⁹⁴ említhetők. Noha az „anyaggyűjtés”-ben és az indulatos csatározásokban mások is részt vettek,⁹⁵ mégis, a „sumer—magyarológia” első korszakának élharcosai vitán felül FERENCZY, SOMOGYI és GALGÓCZY voltak, persze más-más vérmérséklettel, más-más színvonalon. A viták színvonalára mindenesetre jellemző, hogy a sumer nyelvért harcolók közül Magyarországról senki, még a tudományosan iskolázott és más téren érdemes FERENCZY⁹⁶ vagy a szakirodalomban nem járatlan GALGÓCZY sem jutott el oda, hogy eredményesen bekapcsolódják a nemzetközi sumerológiai kutatásokba,⁹⁷

MOND alább, a 117. jegyzetben idézendő könyvének első változatáról) stb. — MUNKÁCSI egyébként mind most idézett tanulmányaiban, mind egyéb, urál-altaji tárgyú műveiben pozitíve is foglalkozott a finnugor vagy urál-altaji nyelvek esetleges mezopotámiai jövevényszavainak kérdésével (két ilyen tárgyú tanulmányát alább, a 127. jegyzetben említeni fogom is). — Egy általa írt rövidke híradás (Zürjén votják nyelvű hettita feliratok. *Ethnographia* 21 [1910]: 256) az akkor még meglejtetlen hieroglif hettita feliratok problémáit tárgyalja. A. GLEYE: *Hettitische Studien*. Leipzig 1910, már eleve elhibázott könyve alapján. — Munkásságának értékeléséhez l. KÁLMÁN BÉLA: Munkácsi Bernát emlékezete. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 16 [1960]: 392—397; HARMATTA JÁNOS: Munkácsi Bernát mint a finnugor—iráni kapcsolatok kutatója. *Uo.* 392—397; K. PALLÓ MARGIT: Munkácsi Bernát jelentősége a magyar turkológiában. *Uo.* 397—402; bibliográfiáját l. *Uo.* 24 [1967]: 397—413 (OLÁH ÉVA).

⁹⁴ VENETIANER LAJOS: *Tigin*. *Ethnographia* 16 [1905]: 143—146; Még néhány szó az állítólagos sumér *tigin* méltóságnévhez. *Uo.* 269—273. — A vita tárgyához l. GALGÓCZY fent, a 91. jegyzetben [g] és [h] jelzettel idézett dolgozatait, továbbá alább, 97. jegyzet.

⁹⁵ Vö. többek között NAGY GÉZA: *Turánok és árjak*. *Ethnographia* 13 [1902]: 1—11, 49—60, 97—103; uő: *A skythák*. Budapest 1909, új lenyomata: *Magyar Történelmi Szemle* 3/4: [1972] 447—480; 4/1 [1973]: 3—28; 4/2 [1973]: 109—142; KIMNACH ÖDÖN: *Magyar—sumir kis kézi szótár*. Karcag 1905; FÁY ELEK: *A magyarok őshona*. Budapest 1910; PRÖHLE VILMOS: *Mi az a „turáni”?* *Földrajzi Közlemények* 40 [1912]: 101—113. PRÖHLE dolgozatát — és VARGA ZSIGMOND két, alább, a 116. jegyzetben még idézendő munkáját — megsemmisítő bírálatban részesítette ZOLNAI GYULA: *Tudománytalan nyelvhasznítások*. *Magyar Nyelvőr* 44 [1915]: 151—163, 194—206; vö. az érdekelték válaszáat, *uo.* 262—266 (PRÖHLE), illetve 266—268 (VARGA), és ZOLNAI viszontválaszát: *Felelet a Tudománytalan nyelvhasznítások ügyében*. *Uo.* 268—271.

⁹⁶ FERENCZY pályájához l. *Magyar Életrajzi Lexikon* 1. Budapest 1967. 501. — Liberális szemléletű előadásai Adyra, a debreceni jogakadémia hallgatójára is hatással voltak, vö. VARGA JÓZSEF: *Ady Endre*. Pályakép-vázlat. Budapest 1966. 42.

⁹⁷ Igaz, GALGÓCZYNAK két cikke is megjelent a kor egyik vezető assziriológiai folyóiratában: [m] *Šumírisch-grammatische Erörterungen*. *Zeitschrift für Assyriologie* 23 [1909]: 55—72; [n] *Šumírisch-grammatische Miscellen*. *Zeitschrift für Assyriologie* 25 [1911]: 89—113, csakhogy mindkét cikk azzal próbált bizonyítani, ami előzetes bizonyításra szorult volna, ti. a sumer és a magyar nyelvek rokon voltával, s így GALGÓCZY javaslatai fölött, amelyeket a sumer nyelvtan némely vitatott kérdésének megoldására tett, a sumerológiai kutatás egyszerű hallgatással tért napirendre: ezeket a cikkeket mérvadó sumerológus sohasem idézte. Azt a vitát viszont, amelyre VENETIANER LAJOS az *Ethnographia* hasábjain kényszerítette (vö. fent, 91. jegyzet, [f], [g], illetve 94. jegyzet), GALGÓCZYNAK nemzetközi téren is folytatnia kellett. A vita egy sumer jelcsoport olvasata körül zajlott. Lényege a következő. Az ékírásos szövegekben szerepel egy sumer szó, a GÜ.EN.NA méltóságnév, Nippur városparancsnoki (kormányzói) hivatalának elnevezése. A szót GALGÓCZY *tig-in-na* formában akarta olvasni, utalva az ótörök *tegin* méltóságnévre, amellyel szerinte a sumer szó összefügg. (A GÜ jelnek, sumer *gü* hangértéke mellett, akkád nyelvű szövegekben *tik*, *tiq* olvasata is lehetséges.) GALGÓCZY olvasatát és szöfejtését D. J. PRINCE azon nyomban cáfolni tudta, l. *Zeitschrift für Assyriologie* 27 [1912]: 258—260. Ezt követően mindketten még egyszer megszólaltak, l. *uo.* 27 [1912]: 390—392 (GALGÓCZY), illetve *uo.* 28 [1913—14]: 362—364 (PRINCE). Hogy olvasatát még súlyosabb érveléssel támasszal alá, GALGÓCZY — „a GÜ.EN.NA földje” kifejezés értelmezésére — segítségül hívta a magyar *tekenő*, *teknő* szót is. A vitában, mint már akkor is látszott, a helyes felfogást PRINCE képviselte: a GÜ.EN.NA sumerül csak *gü-en-na* formában olvasható, igazolják ezt a sumer—akkád szójegyzékek is, amelyek a sumer szó

amelyek pedig éppen az ő működésük idején indultak nagy fejlődésnek. Ez először Kmoskó Mihálynak sikerült,⁹⁸ ő azonban nem állt be a „sumer—magyarológus”-ok táborába.⁹⁹

A mezopotámiai régészet bizonyos felfedezéseit számon tartotta a minden újra figyelő Ady Endre is.¹⁰⁰ Egyik cikkében így írt: „Mintha a szumirológoknak volna igazuk: az ural-altáji fajta valamikor, hateraz évvel ezelőtt, iszonyú kultúréletet élhetett, s már akkor belefáradt a gondolkodásba és a kultúrába...”¹⁰¹ Ezek az akkor szinte divatosan kultúrpeszsimista szavak azonban egyáltalán nem a sumer—magyar nyelvrokonítás helyeslését jelentik, ahogyan mostanában jeles Ady-kutatók jóhiszeműen értelmezni próbálják,¹⁰² hanem mindössze jelzik Ady főhajtását „Ó-Babylon

mellett többek között az akkád *guennakku* fordítást (jövevényszó!) közlik, l. B. LANDSBERGER—E. REINER—M. CIVIL: The Series *lú = ša* and Related Texts. Roma 1969. (MSL 12) p. 97: I. 153. (A szó értelmezéséhez vö. B. LANDSBERGER: Brief des Bischofs von Esagila an König Asarhaddon. Amsterdam 1965. 75. kk.) Ezzel, természetesen, a szó turáni etimológiája is elesett.

⁹⁸ Itt csupán felsorolni tudom Kmoskó Mihály legfontosabb assziriológiai munkáit: Hammurabi törvényei. Kolozsvár 1911; Aššur régi uralkodóinak feliratai. Egyetemes Philológiai Közöny 36 [1912]: 9—21, 206—218, 310—332; Kerub und Kurib. Biblische Zeitschrift 5 [1913]: 225—234; Az emberiség első írott szabadságlevele. Urukagina lagasi király reformjai. Budapest 1913; Assyria újabb uralkodóinak assziri föliratai. Hittudományi Folyóirat 24 [1913]: 1—29; A sumírek. Turán 1 [1913]: 15—27, 123—142; A kalocsai érseki könyvtár ékíratos terracotta-hengere. [Hamisítvány!] Religio 72 [1913]: 11—12; Eine uralte Beschreibung der „Inkubation” (Gudea Cyl. A VIII, 1—14). Zeitschrift für Assyriologie 29 [1914]: 158—171; Az a-ga-dé-i dynastia és a sémi uralom kezdete Mezopotámiában. Történeti Szemle 3 [1914]: 321—345; A sémi népek ősvallásának főbb problémái. Budapest 1915; Beiträge zur Erklärung der Inschriften Gudeas. Zeitschrift für Assyriologie 31 [1916—17]: 58—90. — Kmoskó munkásságának méltatását l. PATAKY ARNOLD: Emlékezés Kmoskó Mihály... felett. Budapest 1937. (Szent István Akadémia emlékbeszédei, II. 6.) — Élete második felében Kmoskó a szír egyházatyákkal és a magyar történelem keleti kútfőivel foglalkozott. Ez irányú munkásságához l. K. CZEGLÉDY: Monographs on Syriac and Muhammadan Sources in the Literary Remains of M. Kmoskó. Acta Orientalia Hung. 4 [1954]: 20—91.

⁹⁹ Vö. a turánizmus folyóiratában közölt cikkét, Kmoskó Mihály: A sumírek. Turán 1 [1913]: 15—27, 123—142.

¹⁰⁰ Ady érdeklődésére Mezopotámia iránt l. KOMORÓCZY GÉZA: Óbabilóni levél Ady Endre egyik cikkében. Irodalomtörténeti Közlemények 69 [1965]: 328—331.

¹⁰¹ ADY ENDRE: Amit a régi porták mesélnek. Budapesti Napló, 1904. január 2 = ADY ENDRE: Összes prózai művei. IV. Sajtó alá rend.: Vezér Erzsébet. Bp. 1964. No. 110, p. 193 k.

¹⁰² Pl. VEZÉR ERZSÉBET, aki a kritikai kiadás (l. fent, 101. jegyzet) szövegéhez írt megjegyzéseiben (445. o.) SOMOGYI EDE nem sokkal Ady cikke előtt megjelent könyvére (vö. fent, 90. jegyzet) és ennek hangos sajtóvitájára utal. — Ennél is tovább megy el KIRÁLY ISTVÁN, aki nagy Ady-könyvében ezt írja: „A magyarság sumer eredetét valló költő megidézte a képzelt őshazát, Ó-Babylont is...” (l. KIRÁLY ISTVÁN: Ady Endre. Budapest 1970. I: 547.). E szavai mellett KIRÁLY nem hivatkozik forrásokra. Megállapítását azonban aligha alapozhatta száma, mint ADY szóban forgó levelére, illetve egy-két hasonló futólagos megjegyzésére (ezekre, kéziratomat olvasván, maga KIRÁLY ISTVÁN hívta fel figyelmemet). ADY szavait azonban — nézetem szerint — nem lehet így értelmezni. A „szumirológok”-nak ADY nem a Mezopotámiába képzelt magyar őshaza tekintetében ad igazat: abban az időben még senki sem állította, hogy a magyarság „Ó-Babylon”-ból származott volna el, s különben is, a szöveg nem említi a magyarokat. ADY itt csupán az ural-altáji fajta ősi kultúrájára vonatkozó elméletekre utal, vagyis nem mond többet, mint hogy a sumerek népe ural-altáji eredetű. Ady célzásait KIRÁLY — nézetem szerint — valamelyest túllinterpretálta; ebben — sejtethetőleg — közrejátszott az is, bár nyilván nem tudatos átvétel, hogy az 1960-as években a „sumer—magyarológia” hangosan hirdetni kezdte, hogy a magyarság őshazája Mezopotámia volt. — L. még fent, 96. jegyzet is.

idejé"-nek, az „ősi” kornak¹⁰³ nagyszerű szellemi teljesítménye, s ebben a máskor „az Ős Kaján”¹⁰⁴ alakjában megszemélyesített Költészet¹⁰⁵ előtt.

Merőben más a helyzet ZEMPLÉNI ÁRPÁDNÁL. Az ő „babiloni regé”-je, az Istár és Gilgamesz,¹⁰⁶ leplezetlenül a turánizmus jegyében jött létre. De az igazság kedvéért meg kell állapítanunk azt is, hogy a Turáni dalok¹⁰⁷ költőjének hangos turánizmusa¹⁰⁸ messze nem azonos a későbbi „sumer—magyarológia” szemléletével: a mezopotámiai „fordítás”-ok — valójában inkább szabad átköltések — mellett ZEMPLÉNI a finnugor népek ősköltészetéből is sokat magyarított.¹⁰⁹

A Turáni Társaság megalakulása¹¹⁰ után, majd az első világháborút követő években, s főként az ellenforradalmi kor idején a sumer—magyar nyelvrokonítás bizonyos mértékig háttérbe szorult, illetve felolvadt a turánizmus egyéb irányzataiban, amelyeknek a politika olaján nagyobb volt a füstje. A két háború között alig akadt olyan „őstörténész”, aki a sumer—magyar nyelvrokonítás eszméjét más keleti nyelvek bevonása nélkül hirdette volna. Ez ismertebb szerzők, pl. BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK,¹¹¹ TONELLI SÁNDOR,¹¹² KÉZDY VÁSÁRHELYI ZOLTÁN,¹¹³ NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR,¹¹⁴ PÁLFI KÁROLY¹¹⁵ és mások egyre több keleti nyelv turáni eredetét

¹⁰³ Az idézett kifejezések ADY Az Ős Kaján c. verséből valók. A vers értelmezéséhez I. FÖLDESSY GYULA: Ady minden titkai. Budapest 1962.² 69. k.; KIRÁLY ISTVÁN: Ady Endre. Budapest 1970. 1: 540—556. Az „O-Babilon ideje” azonos értelmű az „ősi” jelzővel.

¹⁰⁴ FÖLDESSY GYULA: i. m. 69 csak „gyanítja”, valójában azonban bizonyos, hogy ADY Kajánja az őszövetségi Kain alakjához kapcsolandó, vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Budapest 306. k. 1970. s. v. *kaján*; LŐRINCZE LAJOS: A kaján Kain és egyebek. In: Uő (szerk.): Édes anyanyelvünk. Budapest 1972.³ 163—165. Egy érdekes adat: HORVÁT ISTVÁN (1832) Kajánnak nevezi magát a bibliai Kaint is, vö. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. Budapest é. n. (Magyar Irodalmi Ritkaságok 28.) 32.

¹⁰⁵ Kaján alakját maga ADY értelmezte így, vö. FÖLDESSY GYULA: i. m. 69.

¹⁰⁶ ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Istár és Gilgamesz. Budapest 1910; szemelvényes új kiadása VÉGH GYÖRGY antológiájában: Századvégi költők. Budapest 1959. 2: 140 kk.

¹⁰⁷ ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Turáni dalok. Budapest 1910.

¹⁰⁸ ZEMPLÉNI, A tűz-özön c. eposzában, amely az indogermán és a turáni népek apokaliptikus küzdelméről szól, a turániak vezérért a Dingir névvel illeti, a sumer *dinġir*, 'isten' szóból; az indogermánok vezére Diósz (a görög Zeusz istennév genitívusa, de a görögben az o nem hosszú, mint ZEMPLÉNINÉL, hanem hangsúlyos: Διός).

¹⁰⁹ Vö. pl. ZEMPLÉNI ÁRPÁD: Vasfő és Imoe. Vogul rege. Budapest 1919. ZEMPLÉNI átköltéseinek sovinizta esmei háttére feltűnt már e könyv egykorú bírálójának, TÓTH ÁRPÁDNAK is.

¹¹⁰ A Turáni Társaság alapításáról (1910), tevékenységéről, utódairól (Magyar Keleti Kultúrközpont, majd egyidejűleg Kőrösi Csoma Társaság, Turáni Társaság, Turán-Szövetség), vezéreszméről jól tájékoztat NÉMETH GYULA: A magyar turánizmus. Magyar Szemle 11 [1931]: 132—139. A Turán [1913—] az ő folyóiratuk volt.

¹¹¹ BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK Turáni könyvei, 7. Szumirok, szittyák, ősturánok. Budapest 1929; új kiadása: Szumirok. Buenos Aires 1973; 13. Déli turánok. (Indiák, Tibet, Előázsia.) Budapest 1930.

¹¹² TONELLI SÁNDOR: Az emberi civilizáció kezdetei. Budapest 1936.

¹¹³ KÉZDY VÁSÁRHELYI ZOLTÁN: A magyarok útja Indiától Pannóniáig. Budapest 1939.

¹¹⁴ NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR: A magyar nyelv nyelvrokonásai [!]. Nyelvészeti tanulmány Kőrösi Csoma Sándor emlékére. . . Budapest 1942. — A könyvhöz vö. ZSIRAI MIKLÓS telibe találó, erős bírálatát: Nem mind bíró, akinek pálcája van a kezében. Magyar Nyelv 36 [1940]: 95—106, különösen 103 kk.

¹¹⁵ PÁLFI KÁROLY: A magyar nemzet ősvallása. Budapest 1941; A skytha kérdés megoldása. Budapest 1944. — Egyéb, a magyar őstörténettel turánista szellemben foglalkozó, de a sumereket legfeljebb érintő könyvek, többek között, CSERÉP JÓZSEF: A magyarok eredete, a turáni népek őshazája és ókori története. Bp. 1925; Uő: A magya-

fedették fel, s egyre több eurázsiai népet kapcsoltak be a magyar őstörténetbe; a sumer ebben az időben legfeljebb csak egy lehetett a sok közül.

Külön elbírálás alá esik VARGA ZSIGMOND munkássága.¹¹⁶ Miközben a sumer—magyar nyelvrokonítás, mint láttuk, egyfelől a leghigabb turánizmusba torkolt, s másfelől a sumer és a magyar teljes azonosítása felé haladt, ő változatlanul kitartott a régi felfogás mellett, amely a sumer nyelv uráلتaji jellegét hirdette. Mindenképpen a javára írandó, hogy törekvései nem a magyar őstörténet kérdéseinek sumeres megoldására irányultak; VARGA a sumerológia tudományos problémáit akarta tisztázni, és szándékaiban mindig a szó legjobb értelmében vett tudomány munkása maradt. Összefoglaló műve,¹¹⁷ amely csak a második világháború alatt jelent meg, régi, még az első világháború évtizedében kialakított elgondolásait öntötte végleges formába. Ez persze eredendően azzal a következménnyel járt, hogy messze elmaradt a kor nemzetközi sumerológiájától.¹¹⁸ Az egyébként szolid, alapos, bibliográfiai tekintetben kézikönyvszerűen megbízható művet ókonzervatívizmus és az idejétmúltság bizony áporodott szaga járja át. Három nagy része közül az első, a sumer nyelvvtörténete, objektív, nagy olvasottságról tanúskodó ábrázolás; a második, a sumer nyelvtan, egyszerűen rossz, mert mereven elzárkózott minden új felismeréstől, amely a két világháború közötti években közelebb vitt a sumer nyelv belső törvényszerűségeinek feltárásá-

rok óshazája és őstörténete. Budapest 1933; ACZÉL JÓZSEF: Szittyá—görög eredetünk. Budapest 1927; BLASKOVICH LAJOS: Óshaza. Budapest 1942; ZAJTI FERENC: Magyar évezredek. Skytha—hun—magyar faji azonosság. Budapest 1943.² CSERÉP és ZAJTI könyveihez vö. GAÁL LÁSZLÓ: Műkedvelők a magyar őstörténeti kutatásban. Magyar Szemle 12 [1931]: 262—272. — Továbbá: MÉSZÁROS GYULA: Kelet-Európa néptörténete. 2. Chattiak és skythák, 1—2. Szeged 1938; Kelet-Európa néptörténete a vaskor népeitől a magyar honfoglalókig. Budapest 1941; A másfélezeresztendős magyar nemzet. Néptörténeti tanulmány. New York 1950 k. — Bár jóval a háború után jelent meg, s nem is külföldön, ugyanebbe a szellemi környezetbe tartozik: MARJALAKI KISS LAJOS: Gondolatok a magyar nép eredetéről. 1—2. Borsodi Szemle 1/1 [1956]: 68—80; 1/2 [1956]: 81—103.

¹¹⁶ VARGA ZSIGMOND fontosabb munkái: Az őskeresztyénség prófétái jelleme. Kolozsvár 1910; Vallásos világnézet és történeti kutatás. Kolozsvár 1911, ehhez vö. KMO SKÓ MIHÁLY: Egyetemes Philologiai Közöny 36 [1912]: 152—154; Az ótestamentumi zoltárköltészet assyriai-babyloni vallástörténeti megvilágításban. Kolozsvár 1911, ehhez vö. KMO SKÓ MIHÁLY: Egyetemes Philologiai Közöny 36 [1912]: 154—156; Írás és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár 1913; A sumir kérdés mai állása és problémái. Kolozsvár 1914. (Köny., Erdélyi Múzeum 1913) — e két utóbbihoz vö. ZOLNAI GYULA: Tudománytalan nyelvhasznítások. Magyar Nyelvőr 44 [1915]: 151—163, 194—206, valamint uo. 268—271; Újabb adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Budapest 1914; Tájékozás a legújabb ótestamentumi theologia körében. Budapest 1914. (Köny., Protestáns Szemle 1914); Sumir régészeti tanulmányok. Budapest 1914. (Köny., Archaeologiai Értesítő 1914); Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára. Pápa, 1. 1915, 2. 1918; A bibliai őstörténetek újabb kritikai megvilágosítása. Debrecen 1917; Általános vallástörténet. 1. Bevezetés a vallástörténetbe. A vallásos élet jelenségvilágának átnézete. 2. A vallás történeti élete. Debrecen 1932.

¹¹⁷ VARGA ZSIGMOND: Ötezer év távolából. 1. A sumir nyelvvtörténete. 2. Sumir nyelvtan. 3. Sumir—ural-altaji ősrakonság. Debrecen 1942. — A könyv előzménye a M. Tud. Akadémia 1916-ban kiírt jutalomtétele volt, 1. Akadémiai Értesítő 27 [1916]: 411. A pályázatra beérkezett kézirat értékelését — a szerző nevének ismerete nélkül — GOMBÓCZ ZOLTÁN és MUNKÁCSI BERNÁT végezték el, 1. Jelentés a Fáy András-pályázatról. Akadémiai Értesítő 31 [1920]: 32—44; a vélemény súlyos bírálatot tartalmaz.

¹¹⁸ A sumer nyelvtan kutatásának új korszaka A. POEBEL: Grundzüge der sumerischen Grammatik. Rostock 1923. c. művével kezdődött; ez gyökeresen átalakította a nyelv természetéről korábban kialakult képet.

hoz;¹¹⁹ a harmadik rész pedig, a sumer nyelv urál-altaji jellegének bizonyítása, már módszerét tekintve is elhibázott. De az Ötezer év távolából még így is a legkülönb darab a sumer—magyar nyelvrokónítás egész irodalmában.

Az első világháború utáni „sumer—magyarológia” némely lelki törvényszerűségét NÉMETH LÁSZLÓ bizonyos munkáiból ismerhetjük meg. NÉMETH mind tanulmányaiban,¹²⁰ mind szépirodalmi műveiben¹²¹ ír arról, hogy a távol-keleti hadifogságból egy-egy művelt és a tudományok iránt fogékony tanár is a magyar, urál-altaji, sumer, indoeurópai, kínai ősrakonság eszméjével — egy szóban: a turánizmussal — fertőzötten tért haza. A turánista őstörténeti eszmék kialakulását NÉMETH oly módon tudta ábrázolni, hogy egyszersmind világossá tette teljes képtelenségüket is. Azok az őstörténeti képzelődések, amelyeket leír, egyértelműen a „plennitisz”, a hadifogságp pszichózis termékei voltak. Persze, még a távol-keleti fogságban, a Góbi-sivatag vidékén se mindenki jutott erre a gondolatra. ZSUFFA SÁNDOR¹²² vagy az Alsóvárosi búcsú Molnár Imréje és az Irgalom Kertész János tanár ura turánista lett, egyikük agresszív, másikuk talán csak szelíd rögeszmés, de pl. MORAVCSIK GYULA vagy FEKETE LAJOS ugyanabból a milióból a török, szláv, újgörög nyelv tudományos kutatását megalapozó ismeretekkel tért haza.

Íme, BOBULA IDA sumer—magyar nyelvrokónítása a második világháború után ezekre az alapokra, eszmei előzményekre épült — kint az Egyesült Államokban.

A sumer—magyar nyelvrokónítás az ékírás kutatás felől nem szorul túlságosan részletes cáfolatra.

A sumerek nyelve, mint már láttuk, mai tudásunk szerint egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban. Ez azonban egyáltalán nem kivételes helyzet. Az ókori kelet történelme a sumeren kívül is egy sor olyan nyelvet mutatott fel, amelyek az ismert nyelvcsaládok egyikehez sem sorolhatók. Ilyen többek között az elámi, a hurri (és későbbi alakja, az urartui), a hattii, s mellettük jó egynéhány, önálló írásbeliség nélküli nyelv, pl. a qutú, lullubú, turukkú, kassú, kaska stb. A rokotalan

¹¹⁹ Erdemes idézni, hogy VARGA azért dicsért egy újabb sumer nyelvtani munkát, mert az „józanul tartózkodott (a) szükséges újításoktól”; a „szükséges” nyilván elírás „szükségtelen” helyett, de nem merőben véletlen tévesztés (I. Ötezer év távolából. 207).

¹²⁰ Vö. NÉMETH LÁSZLÓ: A fordító plennitisz. In: Uő: A kísérletező ember. Budapest 1963. 412—424, különösen 412 k. = Uő: A kísérletező ember. Tanulmányok. Budapest 1973. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 611—622, különösen 611 k. s több más helyen is.

¹²¹ Vö. NÉMETH LÁSZLÓ: Irgalom. (Regény) 1—2. Budapest 1965, különösen 2: 96 k. = Budapest 1972. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 349 sk.; Utolsó kísérlet. 1—2. Budapest 1969. (NÉMETH LÁSZLÓ munkái.) 1: 274, 440 (Alsóvárosi búcsú); 2: 40 (Szerdai fogadónap) stb.; Magam helyett, II. Telemachos. Tiszatáj 28/3 [1974]: 3—16, különösen 10 k.

¹²² Vö. NEMESDEDINAI ZSUFFA SÁNDOR: A magyar nyelv nyelvrokonságai... Budapest 1942. 34, különösen 20. jegyzet. — Ugyancsak a szellemi „plennitisz” állapotában, bár nem hadifogságban, hanem — mint maga írja — a harc téren fogantak meg ERDÉLYI JÓZSEF nyelvészeti gondolatai is, vö. Árdeli szép hold. Egy költő gondolatai a magyar nyelvről. Budapest 1939. ERDÉLYI szöfejtése más elvekből indul ugyan ki, mint a turánisták, ő ugyanis minden szót belső keletkezésűnek tart, szemlélete azonban végső soron ugyanoda vezetett, mint a legrosszabb turánizmus vagy „sumer—magyarológia”. — Csak mellékesen jegyzem meg, hogy napjainkban is akad követője ERDÉLYI képtelen szöfejtéseinek, I. KISS DÉNES: Játék és törvény. Kalandozások anyanyelvünkben. Kortárs 15 [1971]: 970—977, 1970—1974; 18 [1974]: 1114—1119.

vagy sziget-nyelvek ilyen mennyisége mellett nem sok végleges és meggyőző eredménnyel kecsegtet az a kutatási irányzat, amely külön-külön próbálja megtalálni egy-egy sziget-nyelv rokonait Eurázsia régi vagy mai nyelvei között.

A sziget-nyelvek feltűnő jelenségének magyarázata — meggyőződésem szerint — a Közel-Kelet korai történetének tisztázódásával párhuzamosan adható majd meg, de aligha abban az értelemben, hogy az illető nyelvek mindegyikének kifogástalan rokont, netán nyelvcsaládot találunk, hanem sokkal inkább oly módon, hogy magát a jelenséget tudjuk magyarázni, történeti választ adva a kérdésre, miért is van ennyi sziget-nyelv az élelemtermelő gazdálkodás forradalmian új korszakának kezdetén s még egy ideig. A jelenség egyébként nem korlátozódik az ókori keletre, sok tekintetben hasonló helyzetet találunk Ázsia nyelvi térképének nem egy zónájában is.

Nincs kizárva, hogy a nyelvcsaládok klasszikus elmélete bizonyos történeti-földrajzi térségekben alkalmatlan a nyelvek egymás közötti kapcsolatainak leírására. Az ókori keleten bizonyosan nem, de talán Ázsia némely más térségében sem számíthatunk arra, hogy egyszer majd mégiscsak lehetővé válik a szó hagyományos értelmében vett nyelvcsaládok megállapítása. Úgy látszik, közelebb juthatunk az igazsághoz, ha nem nyelvrokonságról, hanem inkább a sziget-nyelvek és nyelvcsoportok érintkezéseiről beszélünk.¹²³ Az adott térség nyelveinek diszparát voltára pedig történeti magyarázatot kell keresnünk.

A sumer—magyar nyelvrokonítás témakörébe mindebből persze csupán annyi tartozik, hogy az a szemlélet, amely az irányzat östörténeti kombinációiban érvényesül, minden ízében idejét múlta.

Ugyancsak elavultnak mondható az a szemlélet is, amely az emberi civilizáció hajnalán szemünk elé kerülő népek mindegyikének őshazát keres, mégpedig többnyire messzi tájakon, és vándorlásait, majd honfoglalásukat olyannak képzeli, mint amilyenek a népvándorlaskor nagy eurázsiai népmozgalmak voltak. A sumerek valószínűleg nem messzi földről érkeztek Mezopotámiába, s őshazájuk, ismét a szó hagyományos értelmében véve, aligha volt. Az élelemtermelés kezdeteinek korában Nyugat-Irán területén élő népesség része voltak, s nem honfoglalás-szerűen, hanem lassú terjeszkedés útján, más csoportokkal együtt települtek be az alluviális síkságra. Történeti értelemben kizárólag mint a Dél-Mezopotámiában kialakult civilizáció egyik alkotóeleméről beszélhetünk róluk. Amit az i. e. 3. évezredi dél-mezopotámiai kultúrában jellegzetesen sumernek szoktunk tartani, mind itt fejlődött ki, az i. e. 5—4. évezredi előzményekből. A térség ősi nyelvei (prae-sumer, protoakkád, sumer, akkád) kizárólag csak mint nyelvek különíthetők el egymástól, a történeti teljesítmény kétségen kívül közös és mezopotámiai.¹²⁴

¹²³ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg pl. HAJDÚ PÉTER: Finnugor népek és nyelvek. Budapest 1962. 45. kk.; Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest 1966. 90. kk.; és HARMATTA JÁNOS: Az indoeurópai népek régi településterületei és vándorlásai. A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 27 [1972]: 309—324. — Vö. még RÓNA-TAS ANDRÁS: Néhány gondolat a nyelvrokonságról. Nyelvtudományi Közlemények 71 [1969]: 261—279.

¹²⁴ A kérdés legújabb irodalmából vö. F. R. KRAUS: Sumerer und Akkader, ein Problem der altmesopotamischen Geschichte. Amsterdam—London 1970; J. S. COOPER: Sumerian and Akkadian in Sumer and Akkad. *Orientalia* 42 [1973]: 239—246; W. v. SODEN: Sprache, Denken und Begriffsbildung im Alten Orient. Wiesbaden 1973. 14., különösen 16. jegyzet.

A sumerek elválaszthatatlanok Dél-Mezopotámiától; ha meg akarjuk ismerni őket, erre, s nem a rokonítás kalandjaira kell figyelniük.

Hasonló következtetésre jutunk a sumerek beolvadásának folyamatát illetően is. A sumerek nem tűntek el, nem vándoroltak ki Mezopotámiából: ott maradtak, s nyelvet cseréltek. A jelenség nem korlátozódik rájuk: az i. e. 4—1. évezred folyamán a térség sok más nyelve is fölemésződött. Csak az a magyarázat bír történeti érvénnyel, amely nem pusztán egy nép sorsát kutatja, hanem az ennél sokkal egyetemesebb jelenséget: a homogén nyelvi tömbök kialakulásának több évezredes folyamatát teszi érthetővé.

Korunk régészete és filológiája gazdag anyaggal tudja bizonyítani, hogy a Közel-Keleten kialakult élelem-termelő társadalmak mindig is szoros kapcsolatban álltak a földjüket körülvevő területekkel, közeliakkal és távoliakkal egyaránt. Ezt a kapcsolatot azonban általában nem ethnikai mozgások teremtették meg és tartották fenn, hanem gazdasági természetű érintkezés.

A sumer nyelv, amennyire ma ismerjük, tele van idegen (ismeretlen eredetű) szavakkal. Hasonló a helyzet az akkádban is. Nem lehet kétséges, hogy az ismeretlen eredetű szavak egy része olyan népek nyelvéből származik, amelyek rendszeres érintkezésben voltak Mezopotámia lakóival. Miért ne képzelhetnénk el, hogy a gazdasági természetű kapcsolatok révén egy sor sumer és akkád szó is átkerült volt a környező területeken lakó népek szókincsébe? Mi több, ennek — elméletben — igen nagy valószínűsége van. Világosan kell azonban látnunk, hogy ez kölcsönzés, nem pedig nyelvrokonság. Egyelőre azonban az ilyen természetű etimológiai kutatások — nem számítva a sémi—sumer egyezéseket — szinte legyőzhetetlen hangtani és egyéb nehézségekbe ütköznek, mégpedig mindkét oldalon. Ezért az esetek túlnyomó többségében nincs világos képünk a sumer nyelv idegen elemeinek származásáról,¹²⁵ és nem tudjuk felismerni az eurázsiai nyelvekben netán meglévő sumer szavakat sem. Mindenesetre, eddig még nem sikerült olyan szót találni, amely az újabb eurázsiai nyelvekben biztosan a sumerből származó kölcsönzés volna.¹²⁶

¹²⁵ Az ún. praesumer elemekről I. B. LANDSBERGER: Three Essays on the Sumerians Los Angeles 1974 (1943—1945-ben törökül megjelent cikkeinek angol fordítása); W. NAGEL: Die Bauern- und Stadtkulturen im vordynastischen Vorderasien. Berlin 1964. 217. kk. (= Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 4 [1964]: 1. kk.); A. SALONEN: Zum Aufbau der Substrate im Sumerischen. Helsinki 1968; A. SALONEN: Die Fussbekleidung der alten Mesopotamier. Helsinki 1969. 97. kk.; E. SALONEN: Über das Erwerbsleben im alten Mesopotamien. 1. Helsinki 1970. 6. kk. (a finn iskola ez irányú munkálatai iránt bizonyos óvatosság ajánlható). — A sumer nyelv akkád jövevényszavainak problémáját sokoldalúan világítják meg a IX. nemzetközi assziriológiai találkozó előadásai: Genava NS 8 [1960]: 241—314, s kiváltképpen D. O. EDZARD: Sumerer und Semiten in der frühen Geschichte Mesopotamiens. Uo. 241—258; I. J. GELB: Sumerians and Akkadians in their Ethno-Linguistic Relationship. Uo. 258—271; A. FALKENSTEIN: Kontakte zwischen Sumerern und Akkadern auf sprachlichem Gebiet. Uo. 301—314. — Az indo-európai—sumer nyelvi érintkezések egyik bizonyítékát, a 'szarvasmarha' jelentésű szavakat, új megvilágításba helyezi HARMATTA JÁNOS: Megjegyzések Közép- és Kelet-Európa házi emlőállatainak fejlődéstörténetéhez. Agrártörténeti Szemle 13 [1971]: 211—217, különösen 215.

¹²⁶ Mint ilyen szerepel már régóta a *könyv*, illetve több eurázsiai nyelvi megfelelője, vö. legutóbb A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Budapest 1970. 614. ahol többek között a „sumér” (helyesen: akkád!) *kunukku* szóra történik hivatkozás. (A sumer szó egyébként *kišib*.) Minthogy azonban az akkád *kanaku*, 'lepecsételni' ige, és a szóbokor minden tagja, így a *kanaku*, 'lepecsételt (ti. okmány, zsák stb.)' és a *kunukku*, 'pecsét, pecsétlenger' is egyértelműen az ige alapjelentését őrzi (az akkád szavakhoz I. The Assyrian Dictionary, Vol. 8, K. Chicago 1971. s. v.), nézetem szerint súlyos jelentés-

Valamivel pontosabb ismereteink vannak azokról a szavakról, amelyek a későbbi mezopotámiai nyelvekből, mindenekelőtt az i. e. 2—1. évezredi akkádból kerültek át Európába.¹²⁷ Több ilyen találunk akár mindjárt a magyarban is, pl. *alkohol*, végső soron az akkád *guhlu* szóból; *cseresznye*, végső soron az akkád *karašu*, *karšu* szóból; *dragomán* 'tolmács, idegenvezető', végső soron az akkád *targumānu* szóból; *gipsz*, végső soron az akkád *gaššu* szóból; *kömény*, végső soron az akkád *kamūnu* szóból; *mirha* végső soron az akkád *murru* szóból; *nafta*, végső soron az akkád *naptu* szóból stb.;¹²⁸ ugyanígy a franciában *mesquin*, olaszban *meschino* 'szegény, hitvány', mindkettő végső soron az akkád *muškēnu* szóból, amely **maška'en* alakban mint protoakkád jövevényszó megvolt a korai sumerben is. Az ilyen esetekben azonban pontosan tudjuk követni az utat, amelyen a szó arámi, héber, görög, latin, arab, perzsa, török stb. — s rendszerint többszörös — közvetítéssel, nem egy

tani nehézségei vannak annak, hogy a 'könyv' jelentésű szavakat innen származtassuk. A szóalakok egybeesése aligha több a véletlennél. Ezt a szófejtést egyébként a magyar nyelvtörténet felől nézve is lehetetlennek tartja MOÓR ELEMÉR: A *betű*-től a *könyv*-ig. Magyar Nyelv 68 [1972]: 150—160, 275—285, különösen 156 kk. — A keleti eredetű jövevényszavakhoz általában vö. E. LITTMANN: Morgenländische Wörter im Deutschen. Tübingen 1924.²; K. LOKOTSCH: Etymologisches Wörterbuch der europäischen (germanischen, romanischen und slavischen) Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg 1927; ezek anyaga azonban kívül esik témánk keretein. — Az ókori Elő-Ázsia nyelvei, természetesen, egy sor sumer szót vettek át és használtak sajátjuként, részben közvetlenül a sumerből, mint az akkád vagy talán a hurri, részben pedig közvetve, az akkád stb. nyelv szókincséből. Az akkád nyelv sumer jövevényszavairól — amelyek közül a legtöbb, persze, mindvégig idegen szó maradt — a folyamatban levő két nagy akkád szótár (W. v. SODEN: Akkadisches Handwörterbuch. Wiesbaden; The Assyrian Dictionary. Chicago) kimerítően teljes képet ad, a többi elő-ázsiai nyelv terén azonban egyelőre még hiányoznak a korszerű lexikográfiai alapok (de vö. A. KAMMENHUBER: Materialien zu einem hethitischen Thesaurus. Heidelberg). A jövevényszavak után nyomozó régi irodalom mindenesetre ma már minden tekintetben elavult (P. LEANDER: Über die sumerischen Lehnwörter im Assyrischen. Uppsala 1903; J. THEIS: Sumerisches im Alten Testament. Trier 1912; S. LANDERSDORFER: Sumerisches Sprachgut im Alten Testament. Leipzig 1916; vö. még alább, 127. jegyzet).

¹²⁷ Vö. H. ZIMMERN: Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluss. Leipzig 1917.² (Bár a maga korában jelentős volt, ma már csak nagy óvatosság mellett használható.) — Magyarországon MUNKÁCSI BERNÁT vizsgálta a finnugor nyelvek esetleges akkád jövevényszavait; fent, a 90. és 93. jegyzetben idézett tanulmányain kívül l. még: Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch—magyarische Sprachen. Keleti Szemle 12 [1911—12]: 261—271; Asszír nyomok a finn—magyar nyelvekben. Magyar Nyelvőr 41 [1912]: 60—65; Sechzigerrechnung und Siebenzahl in den östlichen Zweigen der finnisch—magyarischen Sprachfamilie. Keleti Szemle 19 [1920—1922]: 1—23; természetesen, az általa összegyűjtött érdekes anyag szintén kritikai felülvizsgálatra szorul. — Az újabb keleti jövevényszó-vizsgálatok közül figyelmet érdemel pl. P. AALTO: Ein alter Name des Kupfers. Ural-Altäische Jahrbücher 31 [1959]: 33—40; U. MASING: Akkadisches *miksu* in Osteuropa. In: Internationale Tagung der Keilschriftforscher der sozialistischen Länder. Zusammenfassung der Vorträge. Budapest 1974. 63—65. — A kérdés elvi részéhez l. legutóbb KISS Lajos: Műveltségzők, vándorzők, nemzetközi szók. Magyar Nyelv 62 [1966]: 179—188; az altaji nyelvek vonatkozásában — s a fent, a 85. jegyzetben érintett vitához kapcsolódóan — pedig P. AALTO: Verwandtschaft, Entlehnung, Zufall. Kratylos 10 [1965]: 123—130.

¹²⁸ Az említett szavakhoz vö. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. Budapest 1967. 133. k., 509 k., 1062.; 2. Budapest 1970. 609, 933 k., 993 resp., részben a fentiekől eltérő etimológiai magyarázatokkal; a *dragomán* szóhoz l. I. J. GELB: The Word for Dragoman in the Ancient Near East. Glossa 2 [1968]: 93—104; az akkád adatokhoz l. a fent, a 126. jegyzetben idézett akkád szótárakat. — Itt jegyzem meg, hogy a különben kitűnő Történeti-etimológiai szótár sémi nyelvi anyaga, kiváltképpen a régi sémi nyelvekből vett adatok, igen pontatlan, elavult, hiányos.

esetben vándorszóként, közvetlenül pedig csaknem mindig a környező indo-európai nyelvek valamelyikéből hozzánk érkezett. Ilyen jellegű kölcsönzéseket természetesen nemcsak az európai nyelvekben találunk, hanem keleten is, bár a keleti nyelvek esetében még módszeres vizsgálatokra van szükség.

Mindez, röviden szólva, azt jelenti, hogy a sumer—magyar nyelvrokónításnak az ékírás kutatás és Mezopotámia története felől nézve nincsen alapja.

Ehhez a megállapításhoz nyomban hozzá kell tennem, hogy a „sumer—magyarológus”-ok — a jelek szerint — egyáltalán nem rendelkeznek azzal a felkészültséggel, amely alkalmassá tehetné őket arra, hogy akár a nyelvészet, akár a történetírás terén tudományosan megbízható eredményeket érjenek el. Csupán néhány példát fogok említeni.

A sumer—magyar nyelvrokónítás irodalmában BOBULA IDÁN kezdve senki sem tudja, hogy az ékírásos szövegek átírásában a nagybetűs szedés nem a szó hangalakját jelöli, hanem az olvasat bizonytalan voltát. Ilyenkor rendszerint a jel nevét szoktuk használni. Ily módon azok a szavak, amelyek a szótárakban verzálissal vannak szedve, a nyelvhasználatához eleve használhatatlanok. Ezzel szemben a „sumer—magyarológus”-ok nemcsak hogy az így írt szavakat is bevonják szófejtéseikbe, hanem egyenesen minden szót nagybetűvel írnak le, vélvén, hogy ez a tudományos írásmód.

A tudományos átírás kezelésében való járatlanság, s egyáltalán, az olvasás bizonytalansága, lépten-nyomon szemünkbe tűnik. BADINY JÓS ki szerette volna mutatni, hogy a *szabir* népnév, amelyet ő a magyarokra vonatkoztat, ¹²⁹ sumer eredetű. Figyelme egy töredékes sumer eposz felé fordult. A szöveg egyik nevét illetően levelet intézett S. N. KRAMERHEZ, aki a sumer szöveget ismertette. ¹³⁰ KRAMER válasza, amelyet BADINY JÓS nyomtatásban többször is közzétett, ¹³¹ megadta a név ékírásos formáját, s ezenkívül a tudományos átírást is, mind szótagolva (*en-sukuš-sir-an-na*), mind összevontan (*Ensukušsiranna*). BADINY JÓS még Kramer latin betűit sem olvasta helyesen, a név második elemét — akarva?, akaratlanul? — *subur*-nak nézte. Legyünk irgalom nélkül valók? Felfedezését Badiny így írta le: „Elképzelheted, kedves olvasóm, lelkiállapotomat abban a pillanatban, amikor megállapítottam, hogy a történelmi zűrzavar nagy sötétségébe így belevillámoló fény a *subur*-*subar* népet világította meg...” A szóban forgó név egyébként, de ezt már csak a teljesség kedvéért jegyzem meg, más sumerológusoknak a KRAMERÉTŐL eltérő és valószínűleg helyesebb olvasatában: *en-suh-kešda-anna*, ¹³² azaz — magyaros írásmóddal — Enszuhkesdaanna.

¹²⁹ BADINY JÓS eszmefuttatásainak kiinduló pontjához csupán annyit jegyzek meg, hogy Priszkosz rétor, aki a *szabir* (szavir) népnevet említi, világosan megmondja, hogy a *szabirok* az ogurok és onogurok ellenségei voltak (fr. 30 M, vö. E. DOBLHOFER: *Byzantinische Diplomaten und östliche Barbaren*. Graz—Wien—Köln 1955. 70; MORAVCSIK GYULA, in: GyÖRFFY György [szerk.]: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest 1958. 24); a történelmi háttérhez I. CZEGLÉDY KÁROLY: *Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig*. Budapest 1969. 90 kk.

¹³⁰ Az eposzt S. N. KRAMER többször is említi népszerűsítő munkáiban: *From the Tablets of Sumer*. Indian Hills, Colo. 1956. 232 kk. = *History Begins at Sumer*. Garden City, N. Y. 1959. 204 kk.; az akkor ismert anyag tudományos közlése S. N. KRAMER—TH. JACOBSEN: *Enmerkar and Ensukušsiranna*. *Orientalia* 23 [1954]: 232—234, ezt a tanulmányt BADINY JÓS egyáltalán nem ismeri.

¹³¹ S. N. KRAMER levelének facsimile lenyomatát I. BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-gamig*. I. Buenos Aires 1971. 93 stb.

¹³² Vö. D. O. EDZARD: *Zeitschrift für Assyriologie* 53 NF 19 [1959]: 18, és 43. jegyzet.

Az ékírásos szövegekkel aztán végképp nincs a „sumer—magyarológus”-oknak szerencséje. Régebben óvakodtak attól is, hogy az ékírás közelebe kerüljenek, újabban azonban megnőtt a bátorságuk. S az eredmény? Amikor FEHÉR [JENŐ] MÁTYÁS és ÉRDY MIKLÓS, a Gilgamesh könyvkiadó vállalat vezetői kötetbe gyűjtötték Galgóczy János régi tanulmányait,¹³³ a könyvet — „a szöveg szellemével összhangban”¹³⁴ — illusztrációkkal tették gazdagabbá. Az egyik kiegészítést, öt sor ékírásos szöveget, ezzel az aláírással látták el: „Néhány sor a Gilgames eposzból”.¹³⁵ Nos, az ékírásos szöveg a RÁKOS SÁNDOR akkád műfordításait tartalmazó gyűjteményes kötet¹³⁶ borítólapjáról van véve, s nem a Gilgames-eposz részlete, hanem a kötet öt különböző darabjának — Egy asszír herceg pokoljárása; A tamariszkusz és a datolyapálma vetélkedése; Hadd hódoljak a bölcsesség urának; Királytükör; Az úr meg a szolgálja — első sora, azaz címe.¹³⁷ A Gilgames-eposz még véletlenül sem került közéjük; de az „összhang”-ot valóban sikerült megteremteni.

Más helyen már részletesen ismertettem, milyen eljárással és milyen színvonalon próbáltak a „sumer—magyarológus”-ok magyar nyelvű sumer ékírásos feliratot hamisítani.¹³⁸

A „sumer—magyarológus”-ok iratai tele vannak hivatkozásokkal neves sumerológusok munkáira, amelyek, úgymond, mind elismerték a sumer—magyar rokonságot. Ámde a bibliográfiai adatok felülvizsgálása kiábrándító eredménnyel jár. BADINY JÓS FERENC mind leveleiben, röpirataiban, mind könyvében nagy nyomatokkal említi egy Ocserki nevű kiváló szovjet tudós régészeti művét, amely szerinte a „délről jött új ethnikum”-nak sumer voltát bizonyítja.¹³⁹ Szinte fölösleges leírnom: a Tanulmányok nevű tudósnak A Szovjetunió története köréből c. könyvéről van szó.¹⁴⁰ A bibliográfiai adat LÁSZLÓ GYULA egyik könyvéből származik,¹⁴¹ jeles „sumer—magyarológus”-unk azonban az ottani cím rövidítést nézte szerzőnévnek. Vajon mit értett meg a könyv tartalmából?...

A „sumer—magyarológus” szerzők bibliográfiáiban a szakirodalmi hivatkozásoknak két fajtáját ismerhetjük fel.

1. Sűrűn idéznek olyan műveket, amelyek egyszerűen nem léteznek. A puli sumer eredetét, s ezzel persze a sumer—magyar rokonságot, PÁLFALVY SÁNDOR a mezopotámiai ásatások leleteivel akarta bizonyítani: az assziri ásatások adatait SIR H. J. MC. DONALD: *Ruin City of Assur*. London 1895. c. könyvéből; ¹⁴² a lagasi ásatások adatait DR. MC. KENZIE: *Lagash Cuneiform*. London 1912. c. könyvéből; ¹⁴³ az eridui ásatások adatait M. TELL-

¹³³ GALGÓCZY JÁNOS: *A sumír kérdés*. New York 1968.

¹³⁴ Uo. 293.

¹³⁵ Uo. 173.

¹³⁶ *Gilgames — Agyagtáblák üzenete*. Budapest 1966; 1974.³

¹³⁷ A címsorok olvasatát l. *Agyagtáblák üzenete*. Budapest 1963. 207. Az ékírásos szöveg ebben a kiadásban Kass János keze vonása, a későbbi kiadások borítólapján pedig Csillag Veráé.

¹³⁸ Vö. fent, 80. jegyzet.

¹³⁹ Vö. a fent, a 21. jegyzetben idézett röpirat 4. l., továbbá BADINY JÓS FERENC: *Káldeától Ister-gamig*. 1. Buenos Aires 1971. 122 stb.

¹⁴⁰ *Očerki istorii SSSR*. Moszkva 1956.

¹⁴¹ LÁSZLÓ GYULA: *Őstörténetünk legkorábbi szakaszai*. Budapest 1961. 202.

¹⁴² A puli. *The puli* 2/18 [1966]: 3.

¹⁴³ Uo. 2/19 [1966]: 6.

MANN: *Archaische Texte aus Eridu*. Dresden 1894¹⁴⁴ c. könyvéből; a bogházkői [„Bogházkő!”] ásatások adatait M. ESPREAU: *Le peuple des Sumérienne*. Paris 1906. c. könyvéből¹⁴⁵ merítette. Ezzel szemben a száraz valóság: ilyen nevű mezopotámiai régész vagy ékírás kutató szerzők és ilyen című könyvek sohasem léteztek; a könyvcímek nyelvi hibáit fölhánytorgatni sem érdemes.

2. Igazi könyveket idéznek, de a szerzők mondanivalóját vagy nem értik, vagy durván félremagyarázzák. Szinte minden „sumer—magyarológus” hivatkozik arra, hogy a sumer és magyar nyelv azonosságát S. N. KRAMER — napjaink egyik vezető sumerológusa — kifejezetten elismerte. A témáról KRAMER valójában ezt írta: „De továbbmenve, Oppert ebben az előadásban [1869] kifejtette, hogy a sumer nyelv szerkezetének tanulmányozása arra a megállapításra vezetett, hogy ez közeli kapcsolatban van a török, finn és magyar nyelvvel; ez ragyogó bepillantás egy olyan nyelv szerkezetébe, amely húsz évvel korábban még nem létezett, legalábbis a tudományos világ számára”.¹⁴⁶ Az idézet világossá teszi, hogy KRAMER a témát tudománytörténeti összefüggésben tárgyalta. Emellett nem is a sumer és magyar nyelv azonosságáról beszélt. Szavai a sumer, illetve török, finn, magyar nyelv szerkezetének hasonlóságára vonatkoznak, tehát nyelvtipológiai egybeesésre, és nem nyelvrokonságra. Ugyanígy pusztán tipológiai hasonlóságról írnak más szerzők is, akik a sumer nyelv ismertetésekor esetleg a magyarra is hivatkoznak.¹⁴⁷ Márpedig köztudomású, hogy a tipológiai hasonlóság és a nyelvrokonság két, merőben más dolog.¹⁴⁸

A magyar nyelvtudomány hivatott képviselői már eddig is tüzetesen bírálták a „sumer—magyarológus”-ok önkényes, alaptalan szófejtéseit. Én kizárólag a sumerológia oldaláról szeretnék hozzászólni a kérdéshez. Azok ismeretében, amit a „sumer—magyarológus”-ok felkészültségéről eddig megtudtunk, nem lesz meglepő, ha kiderül, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás sumer nyelvi „bizonyító” anyaga teljes egészében hibás, megbízhatatlan, hamis.

A „sumer—magyarológus”-ok nem tudnak különbséget tenni a sumer és az akkád szavak között. Ha a szófejtés szeszélye úgy hozza, sumernek mondják az akkád szavakat is. Sumer etimológia címen nem egy magyar szót valójában az akkádból származtattak. Jó példa erre az *isten* sumer származtatása. A magyar szót egy sumer *isten* szóból vezették le. Csakhogy az *istén* nem sumer, hanem akkád szó, mégpedig számnév: ’egy’; viszont ’isten’ sumerül *dingir*, akkádul *ilu*. Ez a szófejtés szolgált aztán alapul ahhoz a vallás-

¹⁴⁴ Uo. 3/22 [1967]: 5.

¹⁴⁵ Uo. 3/28 [1967]: 3.

¹⁴⁶ S. N. KRAMER: *The Sumerians, their History, Culture, and Character*. Chicago 1963. 21. — Vö. Uő: *Sumerian Mythology. A Study of Spiritual and Literary Achievement in the Third Millennium B. C.* Philadelphia 1944; New York 1961.² 21. KRAMER itt kifejezetten is tagadja a sumer és a magyar nyelv rokonságát: „Sumerian is neither a Semitic nor an Indo-European language. It belongs to the so-called agglutinative type of languages exemplified by Turkish, Hungarian, and Finnish. None of these languages, however, seems to have any closer affiliation to Sumerian, and the latter, therefore, as yet stands alone and unrelated to any known language living or dead.”

¹⁴⁷ Így pl. H. SCHMÖKEL: *Das Land Sumer*. Stuttgart 1956.² 46.

¹⁴⁸ Erről a kérdésről jól és közérthetően tájékoztat pl. ANTAL LÁSZLÓ—CSONGOR BARNABÁS—FODOR ISTVÁN: *A világ nyelvei*. Budapest 1970. 7 kk., 13 kk.; vö. még FODOR ISTVÁN: *Mire jó a nyelvtudomány?* Budapest 1968. 13 kk.

történeti következtetéshez, hogy mind a sumerek, mind a legősibb magyarak eredendően egyistenhívők voltak.

A *szánt* szót SCHEDEL ANDOR a *sumuntu*, 'ökörvontatású eke' szóból vezette le.¹⁴⁹ Az akkád (!) szó tényleg ezt jelenti, de a *samāne* 'nyolc' számnév származéka, s eszerint, de sumer megfelelője, *apin-gu₄-lá* alapján is, így fordítandó: 'nyolc-(ökrös eke)'.¹⁵⁰

A *könyv* szót CSÖKE SÁNDOR — aki egy egész könyvet állított össze bizarrnál is bizarrabb szófejtéseiből — a sumer *kingia* szóból vezette le.¹⁵¹ A sumer *kin-gi₄-a* azonban mást jelent. Alapszava, a *kin* 'küld', s innen (*lú*)-*kin-gi₄-a*, betű szerint '(ember), elküldött, visszatérő', azaz 'követ'; *kin* lehet még 'jelentés, hír, üzenet', de 'könyv' vagy hasonló soha.

Nem részletezem tovább. Azok a sumer szavak, amelyeket a „sumer—magyarológus”-ok a szófejtéseikben felhasználnak, vagy egyáltalán nem léteznek, vagy másképpen olvasandók, vagy mást jelentenek. A sumer—magyar nyelvrokonítás több ezer szóegyeztetése között egyetlen egyet sem találunk, amely sumerológiai szempontból helytállna. Érthető: a „sumer—magyarológus”-ok rendszerint ANTON DEIMEL tekintélyére hivatkoznak, csakhogy DEIMEL hatalmas jellistája, amelyet szótárként szokás használni,¹⁵² a sumerológia egy kezdeti korszakának rezervátuma, nélkülözhetetlen mű ugyan, de mert anyaga minden kritika nélkül van összegyűjtve, már pusztán használata is, mint minden sumerológus tudja, nagy szakértelmet, erős kritikát kíván.

Ha már a szófejtésről van szó: a sumerológus — sajnos — bírálni kényeserül a „sumer—magyarológia” némely bírálóját is. Azok a magyar nyelvészek, akik az elmúlt években vitába szálltak a sumer—magyar nyelvrokonítás önkényes, erőszakolt szófejtéseivel, határozottan elutasították ugyan a módot, ahogy a „sumer—magyarológus”-ok a magyar nyelvi anyagot kezelik, de ugyanakkor többnyire minden kritika nélkül vették át a sumer nyelvvel vonatkozó állításaikat. A sumer szavak, amelyeket idéznek, nem hagynak kétséget az iránt, hogy e téren a bírálók is a „sumer—magyarológus”-ok irataira bízták magukat. Holott egyetlen pillantás valamelyik jó sumer nyelvtenba¹⁵³ meggyőzhette volna őket arról, hogy a vitatott szóegyezteté-

¹⁴⁹ SCHEDEL ANDOR: A magyar technikai kultúra fejlődéstörténete és a nyelvészet. Kézirat. 1969. [Rotaprint] 6.

¹⁵⁰ A szóhoz vö. B. LANDSBERGER: The Series HAR-ra = *hubullu*, Tablets V—VII. Roma 1958. (MSL VI.) p. 17: 129; W. v. SODEN: Akkadisches Handwörterbuch 2, Lief. 11. Wiesbaden 1972. 1058 s. v.

¹⁵¹ CSÖKE SÁNDOR: Szumir [Szumér]—magyar egyeztető szótár. Buenos Aires 1970.105: No. 478. — A szóegyeztetésnek ahhoz a fajtájához, amelyet a „sumer—magyarológus”-ok etimológiai képviselnek, l. E. LITTMANN: Sprachliche Seltsamkeiten aus Morgenland und Abendland. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 76 [1922]: 270—281; J. FRIEDRICH: Zufällige Ähnlichkeiten auf verschiedenen Sprach- und Kulturgebieten. Indogermanische Forschungen 60 [1950]: 156—170; J. FRIEDRICH: Die verschiedenen Elemente der Sprache in ihrer Empfänglichkeit für Sprachmischung. In: Studi linguistici in onore di V. Pisani. Brescia 1969. 367—376; G. DOERFER: Lautgesetz und Zufall: Betrachtungen zum Omnicomparatismus. Innsbruck 1973. (Doerfer könyvének recenzense, J. TISCHLER, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 125 [1975]: 362 k., 2. jegyzet, ZAKAR ANDRÁS nyelvészeti érveit [1. fent, 61. jegyzet] is ebbe az összefüggésbe utalja.)

¹⁵² A. DEIMEL: Sumerisches Lexikon. 1, 2/1—4, 3/1—2. Roma 1925—1937.

¹⁵³ Ilyen pl. A. POEBEL fent, a 118. jegyzetben idézett műve, továbbá A. FALKENSTEIN: Grammatik der Sprache Gudeas von Lagaš, 1—2. Roma 1949—1950; A. FALKENSTEIN: Das Sumerische. Leiden 1959; 1964.²; I. KÄRKI: Die Sprache der sumerischen

sekben a sumer és a magyar anyag pontosan egyforma értékű. Csak egy példát. Legutóbb BÁRCZI GÉZA, „gyanakodva” bár, de végül elfogadja, hogy a hol? kérdésre felelő helyhatározó ragok a sumerben: \emptyset , *a-*, *ge-*, *ka-*, *ta*, *da-*, *na-*, *ra*, *šu*.¹⁵⁴ Ez az állítás egyébként VARGA ZSIGMOND könyvéből származik.¹⁵⁵ VARGA azonban félrevezette BÁRCZIT. A sumer helyhatározó rag valójában *-a*. A többi elem rendre mást jelent: *-k-e*, a birtokos szerkezet jele és a 'mellett, mellé' rag; *-k-a*, a birtokos szerkezet jele és a helyhatározó rag; *-ta*, '-tól, -től'; *-da*, '-val, -vel' (társhatározó rag); *-n-a-*, 'neki' (igei infixum); *-ra*, '-nak, -nek'; *šu*, helyes olvasatban *-šè*, '-hoz, -hez, -höz', '-ba, -be'. Az a belenyugvás, amellyel BÁRCZI a „sumer—magyarológus”-ok sumer adatait elfogadta, indokolatlan volt; aki úgy bánik anyanyelvével, mint a „sumer—magyarológus”-ok, vajon egy nehéz holt nyelv terén lehet-e megbízható?

Ezek után már nem kell aprólékosan ismertetnem a „sumer—magyarológus”-ok nyelvtörténeti és történeti elméleteit, elég, ha csak futólag mutatom be őket. Még mindig vannak néhányan, ókonzervatívok, akik a sumer—magyar rokonságot az urál-altaji nyelvcsalád keretei között képzelik el. De újabban rohamosan terjed, s ma már csaknem általánosnak mondható az a felfogás, amely a sumer—magyar kapcsolatokat egyenes leszármazásnak tekinti; eszerint a magyar nem más, mint a sumer nyelv mai alakja, újsumer; „a Tihanyi Apátság alapítólevelének, a Kézai krónikának [!] ún. «magyar szórványai» valódi sumir mondatok”.¹⁵⁶ Az „új (magyar) délies, sokszöges szórokonitási rendszer” [!]¹⁵⁷ szerint Eurázsia minden érdemesebb nyelve rokon egymással, de a sumer és a magyar kiváltképpen rokon. Ugyanilyen változatos a nyelvtörténeti következtetések történeti megalapozása. PADÁNYI VIKTOR szerint a sumerek kivándoroltak Mezopotámiából Dél-Oroszországba, s ott a magyarság fő alkotó elemévé váltak.¹⁵⁸ Ezen a gondolaton alapszik BADINY JÓS FERENC, BARÁTH TIBOR és mások elmélete is. BADINY JÓS összesen öt sumer kivándorlási hullámot tesz föl: a daha (dák, tochar stb.), az avar (párthus, méd, mitanni stb.), a hun, az áz (kassú, kusán, kazár, oguz stb.), s végül a szabir törzsek elvándorlását,¹⁵⁹ s ily módon Mezopotámiából népesíti be szinte egész Euráziát. Még messzebb megy el JUAN MÓRICZ, aki Dél-Amerikában is magyar eredetű helyneveket fedezett fel: szerinte az ősmagyarok dél-amerikai őshazájukból elindulva áthajózták az Atlanti- és

Königsinschriften der frühaltbabylonischen Zeit. Helsinki 1967; I. M. DJAKONOV: Jazyki drevnej Perednej Azii. Moszkva 1967. 35–84; a részletkérdésekhez pedig többek között E. SOLLBERGER: Le système verbal dans les inscriptions „royales” présargoniques de Lagas. Genève 1952; Niederwalluf 1971.²; G. B. GRAGG: Sumerian Dimensional Infixes. Kevelaer—Neukirchen-Vluyn 1973 stb.

¹⁵⁴ Vö. BÁRCZI GÉZA: Nyelvünk és Kultúránk 16 [1974]: 32 k. = Látóhatár 1975. január 192, 195. — Vö. fent, 58. jegyzet.

¹⁵⁵ VARGA ZSIGMOND: Ötezer év fátalából. Debrecen 1942. 274, δ , b.

¹⁵⁶ NOVOTNY ELEMÉR előadása, Párizs 1973; vö. a fent, a 75. jegyzetben idézett röpirat 3. lapján szereplő összefoglalással.

¹⁵⁷ Vö. fent, 34. jegyzet.

¹⁵⁸ Vö. fent, 23. jegyzet. — Megjegyzendő, hogy ez a — szintén BOBULA IDÁTÓL eredő — felfogás épp az ellenkezőjébe fordította át a század eleji turánizmus történeti elgondolásait. SOMOGYI EDE és a többiek annak idején még úgy képzelték, hogy a sumerek Turán földjéről vándoroltak be Dél-Mezopotámiába; a mai „sumer—magyarológus”-ok viszont homlokegyenest ellenkező irányú vándorlásokban hisznek.

¹⁵⁹ Vö. BADINY JÓS FERENC: Káldeától Ister-gamig. I. Buenos Aires 1971. 20–24. tábla (térkép mellékletek).

megalapították a sumer civilizációt, majd kivándoroltak a Kaspi-tenger vidékére, s innen tovább, a Kárpát-medencébe. . .¹⁶⁰ Mindenesetre, az elképzelések bármelyikének történeti megalapozottsága vetekszik a sumer—magyar szövegyezetek nyelvészeti megbízhatóságával.

Kimagasló történeti fontossága miatt, s mert legújabban a „sumer—magyarológus”-ok a maguk igazolását látják benne, külön kell szólnom a tártáriai leletekről. A jeles kolozsvári régész, NICOLAE VLASSA 1961-ben a késő-újkőkori bánáti (Vinča) kultúra egyik telephelyén, egy áldozati gödörben, kultikus rendeltetésű tárgyak mellett három agyaglapocskát talált; két táblán írásjelek voltak, a harmadikon bekarcolt rajz.¹⁶¹ A rajz, az írásjelek, valamint a táblák felépítése közeli rokonságot mutatnak a Dél-Mezopotámiából (Uruk IIIb ásatási réteg, i. e. 29. század) ismert archaikus írásos emlékekkel. A leletek fölvetette kérdésekkel azóta gazdag tudományos irodalom foglalkozott. Sumerológusok, ADAM FALKENSTEIN, IGNACE J. GELB és mások pontosan megállapították a jelek és a mezopotámiai írásrendszer viszonyát;¹⁶² HARMATTA JÁNOS kísérletet tett a szövegek nyelvi értelmezésére;¹⁶³ maga VLASSA, majd V. POPOVITCH, KALICZ NÁNDOR, MAKKAY JÁNOS és mások pedig felrajzolták azt a régészeti horizontot, amelyen a leletegyüttes elhelyezkedik.¹⁶⁴ A tártáriai lelet egyértelműen bizonyítja, hogy Erdély földje az i. e. 3. évezred elején valami módon kapcsolatban állt Dél-Mezopotámiával, s ilyen értelemben igazolta, legalábbis főbb vonásaiban, azokat az úttörő megfigyeléseket, az Indiai-óceánt, partra szálltak a Perzsa-öbölben, Dél-Mezopotámiában

¹⁶⁰ Vö. fent, 29. jegyzet.

¹⁶¹ Vö. N. VLASSA: Probleme ale cronologiei neoliticului Transilvaniei în lumina stratigrafiei așezării de la Tărtăria. *Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia* 7/2 [1962]: 23—30; *Chronology of the Neolithic in Transylvania in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy. Dacia NS* 7 [1963]: 485—494.

¹⁶² A. FALKENSTEIN: Zu den Tontafeln aus Tărtăria. *Germania* 43 [1965]: 269—273; I. J. GELB: Nestor. Institute for Research in the Humanities. The University of Wisconsin. 112. szám (1967. április 1.) 488; K. R. VEENHOF: Kleitabletten uit Tărtăria (Siebenbürgen). *Phoenix* 13 [1969]: 35—38.

¹⁶³ HARMATTA JÁNOS: Neolitikori írásbeliség Közép-Európában? Előzetes közlemény. *Antik Tanulmányok* 13 [1966]: 235—236; J. HARMATTA: Denkmäler einer piktographischen Schrift aus neolithischer und äneolithischer Zeit in Europa und Zentralasien. *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* 110/7 [1973]: 115—118.

¹⁶⁴ V. POPOVITCH: Une civilisation égéo-orientale sur le moyen Danube. *Revue Archéologique* 1965/2: 1—56; V. MILOJČIĆ: Die Tontafeln von Tărtăria (Siebenbürgen) und die absolute Chronologie des mitteleuropäischen Neolithikums. *Germania* 43 [1965]: 261—268; H. QUITTA: Radiocarbonaten und die Chronologie des mittel- und südosteuropäischen Neolithikums. *Ausgrabungen und Funde* 12 [1967]: 115—125; M. S. F. HOOD: The Tărtăria Tablets. *Antiquity* 41/162 [1967]: 99—113; J. MAKKAY: Angaben zur Datierung und zu den südlichen Kontakten der mittleren Bronzezeit des Karpatenbeckens. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966—1967. 1. Szeged 1968. 31—41; J. MAKKAY: Die in Tărtăria (Alsótárlaka) gefundenen pictographischen Tafeln und die jüngere Steinzeit Südosteuropas. *Uo.* 2: 21—24; E. NEUSTUPNÝ: The Tărtăria Tablets: a Chronological Issue. *Antiquity* 42/165 [1968]: 32—35; J. MAKKAY: The Tărtăria Tablets. *Orientalia* 37 [1968]: 272—289; M. S. F. HOOD: The Tartaria Tablets. *Scientific American* 218/3 [1968]: 30—37; KALICZ NÁNDOR: Agyag istenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon. Budapest 1970. 44 k.; MAKKAY JÁNOS: A tartariai (alsótárlaki) táblácskák. *Magyar Tudomány* 77 ÚF 15 [1970]: 63—69; MAKKAY JÁNOS: Sumer jellegrű képjelek a Maros mentén. A tártáriai leletek. *Élet és Tudomány* 25/3 [1970]: 110—114. — A bánáti (Vinča) kultúra erdélyi telepeinek kutatása időközben hatalmas lendületet vett.

amelyeket a múlt század végén Torma Zsófia tett, észrevéve saját erdélyi — újkőkori — leletei és a közel-keleti emlékművek párhuzamosságát.¹⁶⁵

A tártáriai leletek körül, természetesen, még nincs minden kérdés véglegesen tisztázva. Egy azonban bizonyos: a helyi lakosság, akiktől a táblák — s a bánáti kultúra hasonló írásjelekkel ellátott egyéb tárgyai¹⁶⁶ — származnak, nem sumer nyelvű volt. A tártáriai táblák és a dél-mezopotámiai emlékek között — minden egyezés mellett is — oly sok lényeges különbség van, hogy többről nem, csak a mezopotámiai írásbeliség hatásáról beszélhetünk. Ez a hatás még csak nem is szükségképpen közvetlen: sokkal valószínűbb, hogy Kis-Ázsia és a Balkán-félsziget közvetítésével történt.¹⁶⁷ Feltehető, hogy az i. e. 4—3. évezred fordulója körüli századokban a proto-sumer írás mintája nyomán több olyan területen is, amely közvetve vagy közvetlenül kapcsolatban állt Mezopotámiával, egyfajta önálló helyi írásbeliség jött létre. Az írás alapeszméjének átvétele azonban nem ethnikai mozgalmak következménye volt, ahogy ez pl. a sémi vagy a latin ábécé elterjedéséből is kitészik. Tártária egyébként nem áll magában mezopotámiai típusú írásos emlékeivel. Néhány évvel ezelőtt amerikai régészek Irán délkeleti részén is hasonló leletekre bukkantak (Tepe Yahya),¹⁶⁸ s az itt előkerült táblák — egy gazdasági levéltár anyaga — még közelebb állnak a Dél-Mezopotámiából ismert leletekhez, mégis, vitán felül áll, hogy a leletegyüttes, bár sumer típusú, nem a sumerektől származik.

A tártáriai leletekre a „sumer—magyarológia” aránylag későn figyelt fel, legújabbban azonban, mintegy megmámorosodva, minden történeti elgondolásának bizonyítékát látja benne. TORMA ZSÓFIA egykori könyvét (Ethnographische Analogien. . .) JÁKI GÁBOR most új — a „sumer—magyarológia” tételeit prejudikáló — címmel (Sumér nyomok Erdélyben) jelentette meg magyar fordításban,¹⁶⁹ megtoldva egy terjedelmes dolgozattal, amely a

¹⁶⁵ Vö. S. v. TORMA: Ethnographische Analogien. Ein Beitrag zur Gestaltungs- und Entwicklungsgeschichte der Religionen. Jena 1894. — Persze, ami a részleteket illeti, TORMA ZSÓFIA következtetései mára nagyrészt már elavultak, s bizonyos megállapításait az újabb kutatások kifejezetten megcáfolták; mindez azonban nem csökkentheti a jeles régész tudománytörténeti érdemeit, amelyek lényege abban áll, hogy ő volt az első, aki az erdélyi újkőkort Elő-Ázsia, Kis-Ázsia és a Balkán — szerves egységben fejlődő — neolitikumába tudta beágyazni. — TORMA ZSÓFIA emlékének méltó megbecsülése a levelezésének gazdag anyagából kiadott kis válogatás: GYULAI PÁL (szerk.): Torma Zsófia levelesládájából. Bukarest 1972. A Kolozsvári Történelmi Múzeumban őrzött kéziratának feldolgozásával N. VLASSA foglalkozik; régészeti gyűjteményéhez vö. ROSKA MÁRTON: A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárában. Kolozsvár 1941.

¹⁶⁶ Vö. J. MAKKAY: The Late Neolithic Tordos Group of Signs. Alba Regia 10 [1969]: 4—49.

¹⁶⁷ Vö. I. J. GELB fent, a 162. jegyzetben és M. S. F. HOOD fent, a 164. jegyzetben idézett tanulmányain kívül KOMORÓCZY GÉZA: Ötezer éves ékírásos agyagtáblák Erdélyben. In: SIMONFFY GÉZA (szerk.): Tudományos kaleidoszkóp. Budapest 1974. 247—251.

¹⁶⁸ Vö. C. C. LAMBERG-KARLOVSKY: Proto-Elamite Account Tablets from Tepe Yahya. Kadmos 10 [1971]: 97—99; G. KOMORÓCZY: Zur Ätiologie der Schrifterfindung im Enmerkar-Epos. Altorientalische Forschungen 3 [1975]: 19—24.

¹⁶⁹ TORMA ZSÓFIA: Sumér nyomok Erdélyben. Buenos Aires 1972. (Sumér könyvek.) — A könyvkiadói vállalkozást a kiadói előszóban FEHÉR ANNA, a könyv impresszumában viszont LADISLAO EUGENIO FEHÉR (FEHÉR LÁSZLÓ JENŐ) neve jegyzi; TORMA ZSÓFIA német szövegét FOYTA ISTVÁN fordította, a kísérő tanulmányokat (Torma Zsófia élete és munkássága, 9—50; Sumérok magyar földön, 141—222) JÁKI GÁBOR írta.

tártáriai leleteket és a Kárpát-medence újkőkorszakának egyéb emlékeit tárgyalja, és mindent az itt lakó sumerek művének tart.¹⁷⁰

Ámde a diadalmámor ritkán sugall tárgyilagos gondolatokat. A tártáriai lelettel foglalkozó „sumer—magyarológus”-ok nem vették észre, hogy a leletanyag sumer értelmezése végzetes következményekkel jár, ti. ha a sumerek már az i. e. 3. évezred elején a Kárpát-medencében éltek, mi lesz a csaknem háromezer évvel későbbi magyar honfoglalás tényanyagával?

Erről, azt hiszem, ennyi elég. Tártária valóban fontos bizonyítéka az i. e. 3. évezred eleji Dél-Mezopotámia és a Kárpát-medence — valószínűleg közvetett — gazdasági és szellemi kapcsolatainak, de a magyar őstörténethez, a magyarság történetéhez nincs köze.

Végére értem az áttekintésnek, amely a „sumer—magyarológus”-ok felkészültségének mérlegét akarta megvonni. Befejezésül SCHMIDT JÓZSEF klasszikus veretű szavait kell idéznem: amit ő egykor a turánizmusról mondott, változatlan formában érvényes a sumer—magyar nyelvrokonításra is:

„Büszkébb szárnyalású gondolatsas aligha kelt ki valaha szerényebb tojásból. Mert a turánizmus úgyszólván semmiből jött létre, illetőleg olyan fogalmakból és nézetekből alakult ki, amelyeknek vékony polyvájában csak elvéve akad egy-egy búzaszemecskeje — nem az objektív igazságnak, hanem a halvány lehetőségnek. Másképpen és más képpel: a turánizmus egy arisztophanesi Nephelokokkia, egy levegőbe épített felhőkakukvár, amelynek építőmestere a fantázia, palléra a dilettantizmus, anyaga halvaszületett gondolatok, bebizonyítatlan és bebizonyíthatatlan föltevések, mondák és mesék, amelyek sokkal messzebb esnek a valóságtól és az igazságtól, mint Makó Jeruzsálemtől.”¹⁷¹

Amiről még szót kell ejteni, az már nem vita: minket magunkat érint. Anélkül, hogy túlbecstülném a délibábos eszmék zavaró szerepét a mai közgondolkodásban, úgy vélem, hogy a sumer—magyar nyelvrokonítás napjainkban tapasztalható népszerűsége bizonyos zavart jelez a magyar társadalom történeti tudatában.¹⁷² Igaz, a hasonló eszmék feléledése, sőt, mes-

¹⁷⁰ L. fent, 169. jegyzet. — JÁKI tanulmányának hatása már a magyar sajtóban is észlelhető. SZENT-MIKLÓSSY FERENC: A mítikus Imdugud. Sumér leletek Erdélyben. Magyar Ifjúság 1974. május 31, 45. l. c. cikke a bánáti (Vinča) kultúra néhány újabb erdélyi leletét annak bizonyítékaként ismerteti, hogy „... a sumér kultúra a Kárpát-medencéig is eljutott”. A cikk forrását a címben is szereplő „Imdugud” pontosan azonosíthatóvá teszi: a sumer mitológia oroszlánfejű sasmadarának nevét a szaktudomány másfél évtizede úgy olvassa, hogy *Anzu*; a régi olvasat ma már csak a szakterületől távol állók és a „sumer—magyarológus”-ok munkáiban fordul elő, vö. JÁKI fent, a 169. jegyzetben idézett tanulmányával, 185 k., ahonnan a Magyar Ifjúság cikke csaknem szóról szóra idéz.

¹⁷¹ Vö. SCHMIDT JÓZSEF: Nyugat 18/20 [1925]: 197; idézi — forráshivatkozás nélkül — ZSIRAI MIKLÓS is, l. fent, 82. jegyzet.

¹⁷² A mai magyar társadalom történelmi ismereteinek problémáit nemrég DIÓSZEGI ISTVÁN vizsgálta empirikus szociológiai módszerekkel, l. Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés. In: *Uő: Hazánk és Európa. [Tanulmányok]* Budapest 1970. 421—445; vö. Történelmi ismeret — történelmi érdeklődés — történelemszemlélet. *Valóság* 14/1 [1971]: 72—81. Azok a fogyatékoságok, aránytorzulások stb., amelyekre DIÓSZEGI rámutatott, egyben a „sumer—magyarológia” népszerűségét is magyarázzák. — A nemzeti hagyományok ápolása és elevenné tétele terén előttünk álló valódi feladatokat KLANICZAY TIBOR vázolta fel, l. *Gondolatok a nemzeti hagyományról. A nemzeti hagyomány fogalma és karaktere. Kortárs* 18 [1974]: 761—775 = *Látóhatár. Válogatás a magyar kulturális sajtóból, 1974. június* 160—189.

terséges élesztése, úgyszólván világjelenség; de nem hagyhatjuk, hogy ez az ár sodorjon bennünket is. Nem hiszem, hogy a dolog a vitákon múlik; ezek is fontosak, de a lényeg mégis más. A múltnak az a felfogása, amelyet a nemzeti romantika alakított ki, ma is eleven. Ezt a szemléletet kell meghaladnunk.

Kézirat lezárva: 1975. III. 3.

KOMORÓCZY GÉZA

Die sumerisch—ungarische Sprachvergleichung

In dem Aufsatz wird die Geschichte der sumerisch—ungarischen Sprachvergleichung kritisch behandelt. Diese im XIX. Jahrhundert, damals noch unter dem Einfluß des sogen. Turanismus entstandene Bewegung genießt in den letzten etwa zwei Jahrzehnten in einigen Kreisen der ungarischen Emigranten eine auffallende Popularität und wird gelegentlich selbst auch in Ungarn verbreitet. Nach einer Übersicht der Geschichte und der heutigen Hauptrichtungen dieser Theorie werden einige ihrer sprachwissenschaftlichen und historischen Argumente vom Gesichtspunkt der Sumerologie aus erhellet; dabei stellt sich heraus, daß die Vertreter dieser Theorie weder auf dem Gebiet der Sumerologie (Keilschrift, sumerische Phonetik, Wortschatz) zuverlässige bzw. selbst elementare Kenntnisse besitzen, noch mit den Methoden der wissenschaftlichen Sprachvergleichung vertraut sind. Das dem Ungarischen entnommene Vergleichsmaterial ist ganz willkürlich ausgesucht. Der Verf. lehnt alle bisherigen „Etymologien“ als völlig unbegründet ab, obwohl er eine theoretische Möglichkeit für die eventuelle Entdeckung einer bestimmt sehr beschränkten Anzahl von indirekten Lehnwörter nicht bestreiten will.

Der Aufsatz wird englisch in Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös nominatae, Sectio historica erscheinen.

GÉZA KOMORÓCZY